

Univerzita Karlova
Právnická fakulta
Katedra trestního práva

Problematika osobnosti pachatele v kriminologii
vedoucí diplomové práce: Doc. JUDr. Josef Zapletal, CSc.

Hana Franková
5. ročník
Kubelíkova 50, 130 00 Praha 3

duben 2006

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Hana Franková
Hana Franková

PROBLEMATIKA OSOBNOSTI PACHATELE V KRIMINOLOGII OBSAH

I. ÚVOD DO TÉMATIKY OSOBNOSTI PACHATELE, SROVNÁNÍ POJETÍ TRESTNĚPRÁVNÍHO A KRIMINOLOGICKÉHO	4
II.TEORETICKÉ PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ VZTAHU OSOBNOSTI PACHATELE K JEHO KRIMINÁLNÍMU CHOVÁNÍ:	7
II.1. Teorie vycházející převážně z biologických hledisek, biosociální koncepty	7
II.2. Teorie vycházející převážně z psychologických hledisek	11
II.3 Teorie vycházející převážně ze sociologických hledisek	14
III. PACHATEL V KONTEXTU ŽIVOTNÍCH PODMÍNEK, PROSTŘEDÍ, SITUACE A PŘÍLEŽITOSTI:	19
III.1. Pachatel ovlivněný svým okolním prostředím - kriminogenní zóny, kriminální geografie	19
III.2. Role situace a příležitosti	21
IV.ZKOUMÁNÍ PACHATELŮ ZE SOCIODEMOGRAFICKÉHO HLEDISKA:	24
IV.1. Pachatelé – muži vs.ženy	26
IV.2. Pachatelé z hlediska věku	27
A.Mladiství pachatelé - Adolescence Limited Perpetrators	28
B.Mladiství pachatelé - Chronic Offenders	29
IV.3. Pachatelé – cizinci a příslušníci etnických minorit	33
V. OSOBNOST PACHATELE Z TRESTNĚPRÁVNÍHO HLEDISKA:	35
V.1. Zkoumání osobnosti chronického pachatele – kriminální recidiva	35
V.2. Problematika exkulpace pachatele	38
A.Pachatel trpící duševní poruchou	38
B.Pachatel jednající pod vlivem alkoholu či jiné návykové látky	40
VI. SOCIÁLNÍ POSTIH PACHATELE, ZACHÁZENÍ S PACHATELEM, INDIVIDUÁLNÍ PREDIKCE PACHATELOVA CHOVÁNÍ:	42
VI.1. Pojetí trestu	42
VI.2. Alternativní tresty	46
VI.3. Individuální predikce pachatelova chování	48
VII. ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY	50
Seznam použité literatury:	52
Seznam použitých právních předpisů a internetových zdrojů:	53
Seznam příloh:	54

I. UVEDENÍ DO TÉMATIKY OSOBNOSTI PACHATELE, SROVNÁNÍ POJETÍ TRESTNĚPRÁVNÍHO A KRIMINOLOGICKÉHO

Tématika osobnosti pachatele je jedním z klíčových problémů kriminologie. Kriminologické výzkumy zaměřené na osobnost pachatelů jsou podkladem pro zodpovězení některých stěžejních kriminologických otázek. Proč se určitá osoba dopouští kriminálního jednání? Co má na její jednání vliv? Je možné jejímu kriminálnímu jednání nějak efektivně zabránit?

Snahu o pochopení pachatelova jednání, o nalézání a formulování kriminogenních faktorů, které na pachatele působí, považuji za velmi důležitou. Pokud se podaří pojmenovat důvod, který způsobí, že pachatel v konkrétní situaci jedná delikventně, pak je podle mého názoru výrazně snadnější komunikace s pachatelem, je možné zvolit optimální postih, a tím je možné v mnoha případech dosáhnout nápravy. Ne vždy je nutné volit striktně represivní opatření a izolovat pachatele od okolní společnosti, takové tresty mají často zcela kontraproduktivní účinky. Jak bude pachatel reagovat na trestní (či jiná) opatření, která připadají v úvahu, se dá zjistit právě podrobným seznámením se všemi okolnostmi, které vedly v konkrétním případě k delikventnímu jednání.

Objasnění kriminogenních faktorů neslouží „jen“ k volbě efektivnějšího zacházení s pachatelem. Tím, že zjistíme, jaké vlivy vedou jedince ke kriminálnímu jednání, je pak také snadnější tyto vlivy odstranit. Analyzování osobnosti pachatele a faktorů, které ji formují, má proto enormní význam při hledání vhodných konkrétních preventivních opatření.

Ze všech těchto důvodů bych se ve své práci právě naznačenými (a dalšími) otázkami pomocí náhledu na problematiku osobnosti pachatele chtěla zabývat podrobněji.

Nejprve je zapotřebí objasnit, co přesně znamená pojem osobnost pachatele. Toto slovní spojení může v první řadě evokovat hovorový význam slova osobnost, tedy určité kladné hodnocení člověka, charizma. V kriminologii však, stejně jako v psychologii, má pojem osobnost význam zcela jiný, neutrální. Osobnost má z kriminologického hlediska každý člověk. Zahrnuje určité vlastnosti či psychické procesy, které se charakteristicky projevují v chování

daného člověka¹. Osobností je jinými slovy méně určité specifikum, které konkrétního jedince odlišuje od ostatních. Z tohoto pohledu bývá osobnost nejčastěji definována jako „organický celek duševního života člověka, zahrnující jak biologický základ jedince, tak i sociální podmínky jeho života včetně společenských vztahů²“.

Zkoumání osobnosti pachatele se tedy zabývá popisem určitých specifik pachatele, respektive tím, zda je možné nějaké vlastnosti vůbec obecně označit jako specifické pro pachatele. Není totiž možné uměle konstruovat imaginární osobnost delikventa, je nutné vždy zohledňovat veškeré odlišnosti konkrétního případu v jeho sociokulturních souvislostech, brát v potaz konkrétní situaci.

Přitom kriminologické chápání pojmu „pachatel“ je zapotřebí odlišit od běžného pohledu trestněprávního.

Z hlediska trestního práva hmotného je pachatelem „trestně odpovědná fyzická osoba, která svým jednáním naplnila všechny znaky trestného činu“³.

Současný český trestní zákoník, zákon č.140/1961 Sb.(dále TZ), v §9 odst.1 říká: „pachatelem trestného činu je, kdo trestný čin spáchal sám“, v §9 odst 2 stanoví trestnost spolupachatele a v §10 trestnost účastníka. Pod pojmem pachatele je nutné zahrnout i toho, kdo naplní znaky přípravy či pokusu trestného činu za podmínek §§7,8 TZ. Návrh nového trestního zákona, bohužel překvapivě zamítnutý, vymezuje pachatele pregnantnější: „Pachatelem trestného činu je, kdo svým jednáním naplnil znaky skutkové podstaty trestného činu nebo jeho pokusu či přípravy, je-li trestná⁴“. Pachatelem naopak není osoba, kterou skutečný pachatel pouze užil ke spáchání trestného činu jako živého nástroje⁵. I tato skutečnost je formulována v zamítnutém novém trestním zákoně⁶, dosud je nutné opírat se o judikaturu.

¹ podrobněji viz Pavlovský, P. a kol.: Soudní psychiatrie a psychologie, Praha, Grada Publishing, 2001, s.150 an.

² Hylík, F., Nakonečný, M.: Malá encyklopédie současné psychologie, SPN, Praha 1973, citováno podle Novotný,O.,Zapletal, J. a kol.:Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004

³ Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.:Trestní právo hmotné – I.Obecná část, Praha, Aspi Publishing, 2003, s.131 an.

⁴ Vládní návrh zákona Trestní zákoník - EU, Poslanecká sněmovna 2004, IV.období, sněmovní tisk 744/0 a Důvodová zpráva k návrhu trestního zákoníku, dále jen „Návrh TZ-EU“, zdroj: www.psp.cz

⁵ srovnej úpravu tzv.živého nástroje v německém trestním zákoníku, §25 StGB: dikce „wer...durch einen anderen begeht“, tedy kdo spáchá trestný čin,,prostřednictvím jiného“.

Pachatelem může být podle platného českého TZ jen fyzická osoba⁷, která v době spáchání činu dovršila patnáctý rok let věku (§11 TZ) a která byla v době spáchání činu příčetná (§12 TZ).

Trestní řád, zákon č.141/1961 Sb. (dále TŘ) nahlíží na pojem pachatele shodně, přestože tento pojem užívá jen v úvodním ustanovení, a dále používá a rozlišuje podle stádií trestního řízení pojmy podezřelý, obviněný, obžalovaný a odsouzený⁸.

Obecně se tedy trestní právo začíná zabývat osobou pachatele v momentě, kdy dojde ke spáchání nebo k pokusu či přípravě určitého činu, které právo dané konkrétní společnosti označuje za čin trestný, navíc se takto pachatelem zabývá pouze v případě, že jde o osobu duševně a věkově způsobilou pachatelem být.

Kriminologie se naopak zabývá „pachatelem“ v podstatně širším rozsahu. Zabývá se totiž i takovými subjekty, které by z hlediska trestněprávního nemohly být za pachatele považovány právě pro příliš nízký věk či pro nepříčetnost. Zabývá se dále nejen osobami, které už nějaký trestný čin skutečně spáchaly, ale i osobami dalšími, které označujeme jako potenciální pachatele – tedy osobami, které by za dalších podmínek nějaký trestný čin spáchat mohly (například osoby z určitých rizikových skupin), a dále zkoumá i osoby, které už vykonaly uložený trest za spáchaný delikt. Kriminologie se tedy v podstatě zaměřuje na všechny jedince, kteří mají, měli anebo kteří by mohli mít něco společného s porušením trestněprávních předpisů.

Podrobněji Wessels, J., Beulke, W.: Strafrecht Allgemeiner Teil, 32.vydání, Heidelberg, C.F.Müller Verlag, 2002, s.164 an.

⁶§22 odst.2 návrhu TZ-EU:Pachatelem je i ten, kdo k provedení činu užil jiné osoby, která není trestně odpovědná pro nedostatek věku, nepříčetnost, omyl, anebo proto, že jednala v nutné obraně, krajní nouzi či za jiných okolností vylučujících protiprávnost, anebo sama nejednala nebo nejednala zaviněně. Pachatelem je i ten, kdo k provedení činu užil takové osoby, která nejednala ve zvláštním úmyslu či z pohnutky předpokládané zákonem; v těchto případech není vyloučena trestní odpovědnost užité osoby za jiný trestný čin, který takovým svým jednáním spáchala. Zdroj: www.psp.cz

⁷ zamítnutý návrh TZ-EU počítá s trestní odpovědností právnických osob, srovnej §12 návrhu TZ-EU:„Jen trestní zákon vymezuje trestné činy a stanoví trestní sankce, které lze za jejich spáchání uložit.Trestní odpovědnost právnických osob i trestní sankce jim ukládané upravuje zvláštní zákon.Fyzická osoba i právnická osoba je trestně odpovědná jen za trestný čin, který sama spáchala. Tím není dotčena trestní odpovědnost právního nástupce právnické osoby podle zvláštního zákona.“ Zdroj: www.psp.cz

⁸ Jelínek, J., a kol.: Trestní zákon a trestní řád s poznámkami a judikaturou, 22.vydání, Praha, Linde Praha, a.s., 2005, s.374

II. TEORETICKÉ PŘÍSTUPY KE ZKOUMÁNÍ VZTAHU OSOBNOSTI PACHATELE K JEHO KRIMINÁLNÍMU CHOVÁNÍ

Kriminologické teorie studující osobnost pachatele si kladou za úkol určitým způsobem třídit poznatky získané empirickým výzkumem. Cílem zkoumání je v ideálním případě zjistit, jaké skutečnosti mají vliv na kriminogenní jednání osob, a odstraněním těchto příčin pak zajistit účinnou prevenci. Výzkumy samozřejmě nemohou postihnout veškeré faktory, které ovlivňují kriminalitu. Proto ani žádná z teorií nedokáže dát univerzální odpověď na otázku, proč dochází k delikvenci. Teorie a konkrétní výzkumy však napomáhají k objasňování jednotlivých příčin kriminality. Tím usnadňují v každém individuálním případě aplikaci vhodného nápravného opatření, zároveň jsou i podnětem k přijímání dílčích preventivních opatření. A cílená konkrétní opatření jsou v důsledku nejfektivnější.

Součástí teoretického studia osobnosti pachatele a zkoumání vztahu osobnosti pachatele k jeho kriminogennímu jednání jsou snahy zobecnit získané poznatky a uspořádat osoby pachatelů do určitých kategorií, tedy vytvořit typologie osobnosti pachatelů. Právě znalost určitých typických vlastností, společných pro různé druhy delikventů, umožnuje snadněji určit, jaké preventivní opatření by mělo být pro daný druh delikventů přijato.

Existuje však velké a různorodé množství teoretických náhledů na osobnost pachatele, proto ani klasifikace či typologie pachatelů nelze uspořádat jednotně či komplexně.

V této práci použiji rozlišování teorií (a typologií) vycházejících převážně 1) z biologických hledisek, 2) převážně z psychologických hledisek a 3) převážně ze sociologických hledisek⁹.

II.1. Teorie vycházející převážně z biologických hledisek, biosociální koncepty

A. Pachatel jako fyzicky odlišný jedinec - teorie vlivu tělesné konstituce na kriminogenní jednání

⁹ Novotný,O.,Zapletal, J. a kol.:Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004, s.116
Marešová, A.: Pachatelé trestných činů, K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií,Praha,IKSP, 1994, s.68

Na konci 19.století publikoval Cesare Lombroso¹⁰ ve své knize „L’Uomo delinquente“ (Delikventní člověk) teorii později označenou jako teorii „rozeného zločince“. Na podkladě rozsáhlých výzkumů zločinců dospěl Lombroso k názoru, že delikvent se odlišuje od normální populace fyzickými i psychickými charakteristikami (tzv. stigmaty), přičemž tyto sklony jsou dědičné, tedy geneticky determinované.

Na obdobných úvahách byla založena i známá konstituční typologie E.Kretschmerra¹¹, jejíž podstatou je tvrzení, že tendence k páchaní určitého druhu trestných činů je ovlivněna biologickým typem člověka (pyknický, astenický, atletický), tedy opět vrozeně predikována, nebo typologie W.H.Sheldona, také dělící pachatele do tří podskupin podle fyzických dispozic (ektomorfni, endomorfni, mesomorfni).

Tyto koncepce byly v pozdějších obdobích vyvráceny. Americký kriminolog G.B.Vold napsal: „Neexistuje dosud žádný důkaz, že fyzický typ jako takový, má nějaký konzistentní vztah k právně a sociologicky definovanému deliktu¹².“

Nicméně v posledních dekádách se k výzkumům biologických aspektů opět obrací pozornost. Současné biologické přístupy vidí významný kriminogenní faktor v somatických a mentálních dispozicích člověka. Dané dispozice však nejsou izolovány od ostatních sociokulturních faktorů, jako tomu bylo v předchozích obdobích. Nejde tedy o výlučně biologické koncepty, ale spíše o tzv. koncepty biosociální. Výzkumy podkládající tyto přístupy se zaměřují na sledování zejména genetických a neurologických faktorů.

B.Pachatel geneticky předurčený-studie rodinných profilů, studie dvojčat, adopční studie

Vliv dědičnosti na kriminogenní jednání se pokoušeli kriminologové prokázat studiem rodinných anamnéz¹³. Při studiích rodinných profilů se však vyskytuje

¹⁰ Reid, S.T.: Crime and Criminology, Boston, McGraw-Hill, 1997, s.78
Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.55

¹¹ Marešová, A.: Pachatelé trestných činů, K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií, Praha, IKSP, 1994, s.69 a následující strany.

¹² Vold, G.B.: Theoretical Criminology, New York, Oxford University Press, 1998, s.74, citováno podle Kuchta, J., a kol.: Kriminologie, I.část, Brno, MU, 1999

¹³ Reid, S.T.: cit.dílo, s.106

zásadní problém – není možné od sebe oddělit vliv dědičnosti a vliv okolního prostředí. Rodinný profil sám o sobě tedy o genetické predispozici neříká nic.

Ve snaze zaměřit se pouze na vliv dědičnosti se kriminologové začali následně zabývat výzkumy dvojčat a adoptovaných jedinců. Výzkumy dvojčat byly založeny na hypotéze, že delikventní chování jedinců - jednovaječných dvojčat (tj. jedinců s identickým genetickým základem) bude výrazně častěji shodné, než chování jedinců- dvouvaječných dvojčat či běžných sourozenců. Tato hypotéza byla potvrzena, například německými či skandinávskými výzkumy.

Má však statistický výsledek dostatečnou výpovědní hodnotu? Je vůbec možné chtít z výzkumů získat výsledek jediného, separovaného faktoru? Oddělit faktor dědičnosti od vlivu výchovy a prostředí, od identických reakcí okolí na identicky vyhlížející jedince? Příkláním se k názoru, že odpověď je zřejmě záporná, v souladu s moderním posunem od přístupu biologického k biosociálnímu je nutné vždy brát v potaz i ostatní vlivy na jednání pachatele, na ostatní faktory formující jeho osobnost.

Jednoznačné a nesporné argumenty podporující vliv dědičnosti nepřinesly ani následné adopční studie. U adoptovaných jedinců sice při zkoumání odpadá sociální vliv jejich biologických rodičů a lze tak zkoumat pouze faktor dědičnosti, nicméně na druhé straně je nutné počítat s vlivem prostředí nové, adoptivní rodiny. O umělou separaci jednotlivých vlivů se však autoři těchto výzkumů ani nesnažili. Výsledky projektů, opět prováděných ve Skandinávii, pak shrnují, že pravděpodobnost kriminogenního chování stoupá v případech, kdy kriminální čin spáchal jak biologický, tak adoptivní rodič¹⁴.

C. Pachatel s odchylnou stavbou chromozomů – syndrom XYY

V posledních letech je předmětem zájmu kriminologů i otázka, zda existuje vztah mezi odchylnou stavbou pohlavních chromozomů a kriminogenním jednáním. Zmíněná abnormalita, tzv. syndrom XYY, byla objevena u několika pachatelů v 60. letech a následně intenzivně lékařsky zkoumána. Hypotéza, že přebytečný chromozom Y má souvislost se sexuálně motivovanými trestnými

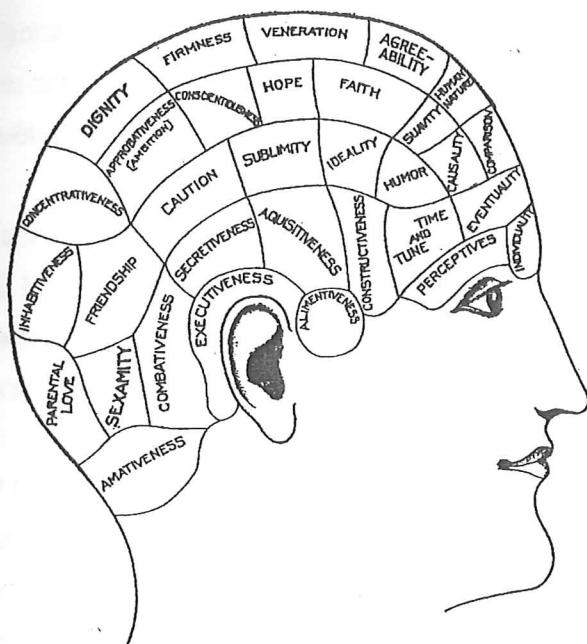
¹⁴ Bock, M.: Kriminologie, München, Verlag Franz Vahlen GmbH, 2000, s.54

činy, však nebyla potvrzena. V dalších lékařských výzkumech zabývajících se funkcí hormonů na delikventní chování se dále pokračuje¹⁵.

D. Pachatel jako jedinec trpící mozkovou dysfunkcí – neurologické faktory

Studiem mozku se v souvislosti s kriminogenním jednáním zabýval už F.J.Gall v 19. století. Domníval se, že z anomalií lebky lze odvodit existenci určitých mozkových „delikventních“ center.

Příloha č.1. – Schéma mozkových center, F.J.Gall

převzato z: Reid,S.T.:Crime and Criminology, Boston, McGraw-Hill, 1997, s.103

Tento pohled nicméně není pouze historický, výzkumy z nedávného a současného období potvrzují, že vliv na delikventní chování mohou mít i mozkové dysfunkce a patologické změny způsobené nemocí či jako důsledek nehody. Argumentem jsou výsledky studií, které mj.také dokazují, že po úspěšné léčbě chorobné změny či následků traumat např.po dopravní nehodě tendence k delikventnímu chování mizí. Mozkové dysfunkce či změny však ani zde nelze považovat za hlavní či jedinou příčinu kriminogenního chování¹⁶.

¹⁵ Reid, S.T.:cit.dílo, s.110

¹⁶ Reid, S.T.:cit.dílo, s.110

II.2. Teorie vycházející převážně z psychologických hledisek

A. Pachatel jako jedinec se sníženou inteligencí - oligofrén

Psychologické analýzy delikventního chování se začaly objevovat od počátku konstituování psychologie jako vědecké disciplíny. První z nich je teorie z počátku 20. století (přibližně od r. 1905), spjatá se Sternovou metodou měření intelektové kapacity pomocí inteligenčního kvocientu, IQ¹⁷. Tato koncepce vnímala pachatele jako intelektově zaostávajícího jedince, tedy jako oligofréna. Nižší inteligenční kvocient byl považován za hlavní kriminogenní faktor. Pachatel má podle této teorie chybně rozvinuté adaptační mechanismy, chybí mu schopnost pochopit společenské hodnoty, nemůže předvídat důsledky svého jednání a nemůže být proto ani zastrašen pohrůžkou trestního postihu.

Tato teorie byla vyvrácena po 1. světové válce, kdy rozsáhlé studie zkoumající IQ branců americké armády a následující výzkumy prokázaly, že mezi inteligencí a delikvencí je jen minimální souvislost, a dále že rozhodující roli hrají jiné faktory.

V 60. letech se k vlivu inteligence na kriminogenní jednání někteří autoři vrátili. Americký kriminolog R.J. Herrnstein zastával názor, že mezi kriminalitou a sníženou inteligencí je jasná a neustálá souvislost¹⁸. Domníval se navíc, že inteligence je dědičná a nemůže na ni tedy mít vliv prostředí. Nicméně s tímto radikálním tvrzením většina ostatních autorů nesouhlasí a tuto teorii úspěšně vyvrací empirickými výzkumy.

B. Pachatel jako jedinec trpící poruchou osobnosti - psychopat

Obsah pojmu psychopatická osobnost není jednoznačně uzavřen. Jde o psychiatrickou diagnózu takové poruchy osobnosti, která se projevuje nápadnými způsoby chování, tedy chováním výrazně nekonvenčním, „nenormálním“, vzhledem k převládajícímu vnímání společnosti. H. Marešová pojem psychopat interpretuje následovně: „disharmonická osobnost s abnormními rysy, jejíž některé projevy mohou vést až ke kriminálnímu

¹⁷ Kuchta, J. a kol., Kriminologie 1, Brno, Masarykova univerzita v Brně, 1999, s.98

¹⁸ Herrnstein, R.J., Wilson, Q.: Crime and Human Nature, New York, Simon & Schuster, 1985, s.148, citováno podle Reid, S.T.: Crime and Criminology, Boston, McGraw-Hill, 1997

jednání. Může se však projevit neočekávanou a nepředvídanou emocí u osoby, která do té doby nebyla považována za psychopatickou¹⁹. Význam zkoumání, zda pachatel trpí takovou poruchou osobnosti, nastává především ve fázi rozhodování o trestním postihu.

Jinak však – obdobně jako u předchozí psychologicky orientované koncepce pracující s IQ pachatele – nelze obecně tvrdit, že psychopatie by byla rozhodujícím faktorem pro kriminogenní jednání. Psychopatie, tedy určitá duševní abnormalita, je diagnostikována téměř u 50% obyvatelstva. Duševní odchylky tedy *mohou*, ale *nemusí* ještě nutně vést ke kriminalitě. Zdůrazňuji tedy, že ne psychopatická porucha osobnosti sama o sobě, ale teprve kombinace psychopatie a souhrnu ostatních okolností eventuelně může vést k delikventnímu jednání.

C. Pachatel „odžívající“ si vnitřní konflikt z minula – psychoanalytický přístup

Zakladatel psychoanalýzy Sigmund Freud vysvětloval nejen kriminogenní, ale veškeré lidské chování pomocí konceptu lidského nevědomí²⁰. Podle této teorie tvoří vědomí jen nepatrnou část psychické činnosti, a naopak většina psychických procesů se odehrává v rovině nevědomí, v rovině potlačených tužeb a deprivací z raného dětství. Nerovnost mezi vědomím a nevědomím ústí do vnitřního konfliktu, který může vést ke kriminogennímu jednání. Freudovi nástupci se kriminologickými aspekty psychoanalýzy zabývali podrobněji a zaměřovali se kromě psychiky pachatelů i na roli společenských podmínek, rodičovské výchovy a dalších vnějších faktorů.

Psychoanalytická teorie bývá z hlediska posuzování delikventního chování spíše kritizována. Bývá jí vytýkána přílišná vágnost, nevědeckost, význam subjektivní interpretace každého jednotlivého případu, a v neposlední řadě nemožnost zobecnění poznatků získaných z jednotlivých případů na širší okruh pachatelů. Tato koncepce může podle mého názoru „alespoň“ pomoci v individuálních případech *ex post*, při zacházení s pachatelem.

¹⁹ Marešová, A.: Pachatelé trestních činů, K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií, Praha, IKSP, 1994, s.72

²⁰ Bock, M.: Kriminologie, München, Verlag Franz Vahlen GmbH, 2000, s.58an.

D. Pachatel jednající na základě (ne)naučených mechanizmů - behaviorismus

Autor teorie podmíněného chování, H.J.Eyseneck, zastává názor, že společensky přijatelné, tedy nedelikventní chování, je rozhodující měrou ovlivněno výchovou v dětství a získáním určitých podmíněných naučených mechanizmů. Dělí osobnosti z tohoto hlediska na introverty a extraverty, kdy právě extraverty charakterizuje vyšší impulzivitu a nižší schopnosti podmíněně si navyknout společensky akceptovanému chování, a tedy vyšší pravděpodobností kriminogenního jednání²¹. Domnívám se však, že obdobně jako psychopatií, ani vyšší impulzivitu nelze označit za výlučný a automatický kriminogenní faktor.

E. Obecná typologie osobností pachatelů z psychologického hlediska

Dřívější psychologicky orientované teorie se většinou snažily především postihnout určité odlišnosti osobnosti pachatele od osobnosti „normálního“, nedelikventního jedince. V dnešní době se psychologické zkoumání osobnosti pachatele ubírá jiným směrem. Klade si jinou otázku – čím se liší různí pachatelé navzájem. Zodpovězení této otázky pak dává základ pro novější psychologicky orientované typologie pachatelů, v praxi lépe využitelné.

Příkladem je obecná typologie²², dělící pachatele z psychologického hlediska do pěti skupin:

1. Socializovaný („normální“) typ : pachatel se chováním ani prožíváním neodlišuje od nedelikventů. Spáchání deliktu je u něj spíše důsledkem situačního tlaku a má většinou jen epizodický charakter. Je snadno napravitelný, uvědomuje si porušení morálních hodnot.

2. Neurotický typ: jde o pachatele, který trpí určitou poruchou chování. Do této kategorie často spadají mladiství delikventi. Jde o emočně nestabilní jedince, často svým trestným činem kompenzují potlačované potřeby uznání atd. (k problematice kriminality mládeže viz dále).

²¹ Zapletal, J.: Kriminologie, Díl 1. obecná část, Praha, Policejní akademie ČR, 2000, s.60

²² Čirková, L.: Kriminální psychologie, Eurounion, Praha, 1998, s.69 an.

3.Psychopatický typ: pojem psychopatická osobnost je lékařským termínem označujícím relativně trvalou poruchu osobnosti, v aktuálních klasifikacích duševních poruch je v tomto smyslu psychopatie nahrazena výrazem porucha osobnosti a chování. U psychopatů má jejich odchylná osobnost vliv na kriminogenní chování, nicméně, jak je uvedeno výše, ne každý psychopat se automaticky stane pachatelem. V komunikaci s pachatelem psychopaty je nutné zohlednit jejich často dobrou schopnost manipulovat. (Podrobněji o pachateli-psychopatovi viz výše).

4.Mentálně nedostačivý typ: jde o pachatele s nízkým IQ, s nízkými rozumovými schopnostmi. Při vyšetřování pachatelů tohoto typu je nutné brát v potaz jejich zvýšenou sugestibilitu.

5.Psychotický typ: pachatel trpící psychózou, tedy nejtěžším druhem duševního onemocnění, má většinou na svědomí brutální násilné trestné činy, charakteristická je často nápadně nepochopitelná motivace jeho jednání. Existence psychózy je důvodem pro exkulpaci podle §12 Trestního zákona²³. K problematice psychických odchylek osobnosti pachatele z hlediska trestního práva a exkulpace viz dále.

II.3. Teorie vycházející převážně ze sociologických hledisek

Dřívější výzkumy osobnosti pachatele se snažily najít a pojmenovat určitý rozhodující faktor, který by odlišil delikventa od nedelikventní populace. Domnívám se, že takový postup není v současné době realistický. Většina moderních kriminologických koncepcí se snaží vnímat delikventní jednání v širších souvislostech. Nezaměřují se výhradně na popis struktury pachatelovy osobnosti. „Při jednání je nutné zohlednit dvě základní dimenze – osobnost pachatele na jedné straně, na druhé straně situaci, ve které se nachází²⁴“. Současně náhledy na osobnost pachatele tak kromě pachatelových psychických dispozic vnímají, jak na jeho osobnost působí společenské podmínky a okolní prostředí.

²³ podrobně o psychopatologii a forenzním významu duševních chorob např:
Pavlovský, P. a kol.: Soudní psychiatrie a psychologie, Praha, Grada Publishing, 2001
Čírtková, L.:Kriminální psychologie, Eurolion, Praha, 1998

²⁴ Walter, M.:Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,
s.49

A. Pachatel napodobující kriminogenní vzorce chování – teorie diferenciálních kontaktů a sociálního učení

Jednou z nejznámějších sociologických koncepcí je teorie E.H.Shuterlanda, tzv.teorie diferenciálních kontaktů. Stěžejní tezí této teorie je tvrzení, že kriminální chování není dědičné, ale odpozorované z okolí, od vrstevníků, tj.od nich naučené. Důležitým faktorem v tomto „přebírání“ kriminogenních vzorců je vzájemná sociální blízkost vrstevníků, náležitost ke stejné menší skupince. Shuterland tedy dává důraz na náležitost ke kriminální subkultuře, na roli prostředí při formování osobnosti jako následně delikventní.

Další významnou teorií je koncepce A.Bandury, tzv.teorie sociálně-kognitivního učení. Vychází z obdobných hypotéz jako Shuterland, navíc vidí možnost přejímání vzorců chování nejen od pachatelových vrstevníků či příslušníků téže subkultury, ale zdůrazňuje i možnost identifikace například s filmovými hrdinami a následné imitace jejich chování.

Tyto teorie tedy dávají naději preventivním programům zaměřeným právě na eliminaci role škodlivého prostředí. „Chování, které může být naučeno, může být také odnaučeno²⁵“. Nepochybují o prokázané významné roli okolních vzorů, nicméně ne každá osoba vyrůstající ve škodlivém prostředí se stane zločincem, navíc tyto koncepce nevysvětlují situace, kdy se pachatel dopustí trestného činu v afektu.

B.Pachatel jednající podle své vůle a volby – teorie kontroly, teorie ekonomického kalkulu, neutralizační techniky

Teorie kontroly je spojena se jmény svých autorů Gottfredsona a Hirshihho. Je pro ni charakteristická hypotéza o indeterminismu lidské vůle, tedy názor, že člověk je svobodný ve volbě svého konkrétnho rozhodnutí a jednání, jde tak o podstatný rozdíl oproti předchozím koncepcím. Delikventní chování je výsledkem svobodného rozhodnutí. Faktorem, který způsobí, že jedinec v dané situaci zvolí variantu kriminogenního chování, je nižší schopnost pachatele své jednání ovládat, nižší schopnost kontrolovat se. Pojem kontrola je tak míňena

²⁵ Bock, M.: Kriminologie , München, Verlag Franz Vahlen GmbH, 2000, s.71

výhradně „vnitřní“ kontrola sebe samého, ne kontrola institucionální²⁶. Zmíněnou relevantní schopnost sebevládání získává (či nezískává) člověk v rodině a dalších komunitách.

Teorie kontroly navazuje na předchozí teorii Hirshihova, tzv. teorii sociálních vazeb. Hirshi tvrdil, že riziko kriminogenního chování se sníží, je-li jedinec zapojen do „správné“ společnosti, je-li tak přijatelným způsobem integrován, má-li vybudované citové vztahy k lidem, kteří zastávají společensky přijatelné postoje. Získá tak schopnost své jednání patřičně kontrolovat²⁷.

Samotná Gottfredsonova a Hirshihova teorie pak zkoumá jednání pachatele ze širšího pohledu, zahrnuje i psychologické a biologické charakteristiky. Centrem zájmu však zůstává sebekontrola. Nízký stupeň sebekontroly dávají autoři za vinu špatné výchově, klíčový význam má rané dětství. Zanedbání v tomto období se už nedá později napravit. Jedinec zanedbaný v raném věku si tedy neosvojí mechanismy sebekontroly. Je impulzivní, má tendenci bezprostředně uspokojovat své potřeby a je ochoten pro ně podstoupit i určité riziko.

Naskytne- li se mu vhodná kriminogenní příležitost, s největší pravděpodobností zvolí variantu delikvetního jednání.

Gottfredson a Hirshi tvrdí, že jejich teorie je všeobecně platná. „Kriminalita jako důsledek nízké sebekontroly je univerzální, platí ve všech kulturách a v každé době²⁸“. Tato teorie se skutečně někdy nazývá obecnou teorií kriminality, přestože samozřejmě jako každá teorie čelí také kritickým hodnocením.

Z koncepce svobodného rozhodnutí pachatele vychází i další teorie, tzv. teorie nákladů a výnosů. Tato teorie posouvá hledisko indeterminismu do extrémější roviny. Každý člověk podle tohoto náhledu uvažuje „ekonomicky“. Zváží si tedy, jestli se mu v dané chvíli kriminogenní jednání vyplatí, porovná potenciální užitek s pravděpodobností být dopaden. Teorie ekonomického uvažování tak dává podnět k posílení funkce trestní represe, k posílení vědomí vysoké pravděpodobnosti postihu za spáchaný delikt. Kritici poukazují jednak na to, že

²⁶ Bock, M.: Kriminologie, München, Verlag Franz Vahlen GmbH, 2000, s.107an.
Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001, s.54

²⁷ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.94

²⁸ Reid,S.T.:Crime and Criminology, Boston, McGraw-Hill, 1997, s.203 an.

platnost této koncepce není empiricky podložena, nepostihuje navíc delikty spáchané v afektu atd. Dalším tématem pro kritiky je porušení zásady, že není přínosné zaměřovat se ve velké míře na posilování represe, protože prostředky vynaložené na represi pak musí nutně chybět v oblasti preventivních programů²⁹. Podle mého názoru je nutné brát indeterministické teorie s jistou rezervou. Není možné ignorovat vliv pachatelových životních podmínek a roli konkrétní situace. Volba chování, která je důsledkem určité situace, nemůže být bez dalšího označena za svobodnou.

S předchozími koncepty přebírání „správných“ hodnot a se získáváním mechanismů sebekontroly a s ekonomickou motivací pachatele úzce souvisí tzv. teorie neutralizačních technik. Tvrdí, že pachatel, který nějakým způsobem poruší společensky přijatelnou mez chování a spáchá delikt, jedná svobodně a racionálně, své jednání ale nechce klasifikovat jako kriminogenní. Pachatel pak musí sám sobě racionálně odůvodnit svůj čin jako „správný“, tedy čin tzv. neutralizovat.

K základním neutralizačním technikám podle autorů tohoto konceptu, G.Sykese a D.Matzy³⁰ patří:

- 1.přenesení zodpovědnosti na jiného – na rodiče,okolí atd.
- 2.odmítání tvrzení, že byla způsobena škoda – např. „krádeží CD jsem nikomu neublížil“
- 3.tvrzení, že poškozený si čin zavinil sám
- 4.tvrzení, že trestní postih je důsledkem zkorumované policie a státních orgánů
- 5.dovolávání se vyšších principů či autorit – jednání z přátelství, plnění příkazů

Pachatelovy tendenze k neutralizaci deliktů byly prokázány například při vyšetřování válečných trestních činů. K potvrzení této teorie přispěly i kriminologické výzkumy³¹.

²⁹ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.109

³⁰ Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001, s.62

³¹ například experiment S.Milgrama, in: Neubacher, F., Walter, M., Socialpsychologische Experimente in der Kriminologie, Münster, Lit Verlag, 2002, s. 43 an., o tomto experimentu viz dále

C. Pachatel s „nálepou“ delikventa – labeling approach, kritická kriminologie popírající předchozí názory

Základní myšlenkou této teorie, výrazně se lišící od všech předchozích, je tvrzení, že kriminální čin je takový čin, který je za kriminální označen, a stejně tak je i pachatel taková osoba, která tuto nálepku, etiketu jednou získá. Okolí pak vnímá jedince s nálepkou delikventa negativně, přistupuje k němu s předsudky, tedy obezřetně a nedůvěřivě. „Delikvent“, tedy jedinec takto označený, začne v průběhu doby svou úlohu přijímat³². Zastánci této teorie se snaží prokázat pravdivost této teze pomocí výzkumu latentní (neregistrované, ve statistikách nezachycené) kriminality, aby dokázali, že kriminalita je ve společnosti rovnoměrně rozložena, tedy ne jak ukazují běžné výzkumy registrované kriminality. Mimo jiné pro kritický přístup k dosavadním výzkumům se teorie etiketizačního přístupu označuje také jako kritická kriminologie³³.

Nezpochybňuji tvrzení, že k člověku, který spáchal trestný čin, se okolí chová často negativně. Nicméně tato koncepce nevysvětluje první spáchání deliktu, ještě než byl pachatel negativně vnímán. Navíc některé závažné trestné činy jsou objektivně nepřípustné, tj. nejde jen o problém jejich kriminalizace.

Jak je patrné, žádná z uvedených teorií nemůže jednoznačně vysvětlit pachatelovo jednání. Proto se domnívám, že všechny uvedené teorie, argumentující osobnostními dispozicemi pachatele, je možné aplikovat vždy jen v souvislosti s ostatními faktory ovlivňujícími jeho jednání.

³² Čírtková, L.: Kriminální psychologie, Eurounion, Praha, 1998, s.59

³³ internetové stránky sekce Kritické kriminologie Americké společnosti pro kriminologii: <http://critcrim.org/>

III.OSOBNOST PACHATELE V KONTEXTU ŽIVOTNÍCH PODMÍNEK, PROSTŘEDÍ, SITUACE A PŘÍLEŽITOSTI

V úvodu práce jsem definovala pojem osobnost jako jednotný celek zahrnující nejen biologické charakteristiky, ale i sociální podmínky života jedince.

Při analyzování kriminogenního jednání pachatele je tedy nutné zaměřit se i na roli pachatelova prostředí a životních podmínek, včetně konkrétní situace.

III.1. Pachatel ovlivněný svým okolním prostředím - kriminogenní zóny, kriminální geografie

Životní prostředí (ve smyslu prostředí bydliště, okolí) má na kriminalitu významný empiricky prokázaný vliv. Ze statistik vyplývá, že vyšším kriminogenním zatížením trpí tzv. kriminogenní zóny. Zejména jde o centra velkých měst, průmyslové čtvrti a hlavní rušné ulice. Výzkum uskutečněný v Norimberku už na konci 60.let ukázal, že kriminogenní zóna, v tomto případě centrum města, vykazuje 60 krát vyšší kriminalitu než předměstí³⁴.

Proč trpí některé lokality nadměrným kriminogenním zatížením? Vysvětlení tohoto jevu má více dimenzí. Kriminálně-geografická terminologie rozdělující v koncepci kriminogenních zón jednak tzv. attracting areas, tedy lokality přitahující pachatele, a jednak tzv. breeding areas, lokality, ve kterých pachatelé bydlí.

Lokality s vysokou kumulací delikventních obyvatel, jsou především průmyslové čtvrti velkých měst, sídliště atd., kde je nižší komfort bydlení, od toho se pak odráží struktura obyvatel. Jde o jedince s nižšími příjmy, v zahraničí se v těchto oblastech často tvoří uzavřené komunity přistěhovalců, se samostatnými důsledky (viz dále). Je prokázáno, že lidé jakýmkoli způsobem sociálně znevýhodněni, ať už kulturní bariérou, nebo nezaměstnaností, mají tendenci k řešení vnitřního napětí agresí. „Jde o reakci na frustraci z nemožnosti dosažení cílů, které jsou středními vrstvami definovány jako úspěšná životní kariéra³⁵“. To se následně projeví v drobné

³⁴ Schwind, H.D.: Kriminologie - Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 14.vydání, Heidelberg, Kriminalistik Verlag Heidelberg, 2004, s.303

³⁵cit. podle Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.85.

kriminalitě, vandalismu atd³⁶, právě tyto delikty jsou ve zmíněných oblastech nejčastější.

Experiment prof. Zimbarda, uskutečněný také v 60. letech v New Yorku, prokázal zajímavý umocňující efekt „před-poškození“ na další kriminalitu. Poničený vrak automobilu ponechaný na ulici v Bronxu byl následně dál devastován.

Z dalšího rozvíjení těchto koncepcí vyšla i známá teorie broken windows, která politikou nulové tolerance právě k drobné kriminalitě a k vandalsimu dokázala podstatně snížit newyorskou kriminalitu.

Represe sice účinně odstraňuje vnější projevy kriminality, nastolí větší pocit bezpečí u obyvatel a odstraní zmíněný efekt vlivu viditelné kriminality na další delikvenci. Nemůže však odstranit přičiny vyšší delikventnosti obyvatel v kriminogenních zónách.

Tím se dostávám k další dimenzi objasnění kriminality v kriminogenních zónách, k vlivu nevlídného prostředí na jeho obyvatele, především na mládež. Dítě a mladý člověk vyrůstající v tísnivém prostředí, ve špatných sociálních poměrech, má tendenci k vnitřní agresivitě. Navíc v těchto lokalitách chybí volnočasová zázemí pro mládež. Tyto faktory následně ústí do tendence mládeže k začleňování do delikventních skupin, kde se dá vybíjet agresivita. „Svět, ve kterém už není prostor pro fantazii, je nevyhnutelně vnímán jako chladný, zlý a nepřátelský, jako nepřijemný. Mladý člověk, který v takovém prostředí musí žít, tak začne takový svět odmítat a svůj odmítavý postoj svému okolí patřičně agresivně ukazuje.³⁷“

Z těchto zjištění je patrné, že pachatel nemá zcela „svobodnou“ volbu pro své jednání, protože do své situace se nedostal svobodně.

Dalším faktorem působícím na delikvenci osob žijících v sociálně vyloučených lokalitách je anonymita. V těchto čtvrtích je charakteristická architektura, tj. velký počet výškových budov s absencí společných prostor pro setkávání

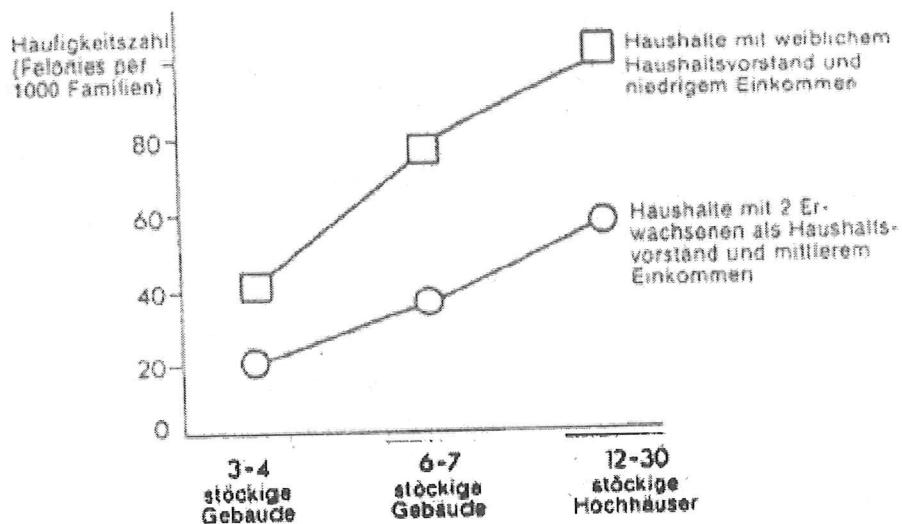
Výzkumy delikventních subkultur se zabývala chicagská škola, roli nerovných šancí při dosahování cílů akcentovali zastánci teorie anomie, viz podrobně Reid,S.T.:Crime and Criminology, Boston, McGraw-Hill, 1997, s.142 an.

³⁶ Schwind, H.D.: Kriminologie - Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 14.vydání, Heidelberg, Kriministik Verlag Heidelberg, 2004, s.307

³⁷ cit. podle Schwind, H.D.: Kriminologie - Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 14.vydání, Heidelberg, Kriministik Verlag Heidelberg, 2004, s.318

sousedů jako například náměstí, a také s absencí občanské infrastruktury. Chybí tak jakákoli neformální sociální kontrola, obyvatelé se navzájem neznají. V anonymním prostředí se tak zvyšuje kriminogenní příležitost pro pachatele. Výmluvný je výsledek empirických studií z USA, potvrzující stoupající kriminalitu ve výškových budovách přímo úměrně počtu podlaží (viz.graf).

Příloha č.2-graf: Kriminogenní zatížení v závislosti na výšce budovy a sociální struktuře obyvatel

legenda:

vertikála: četnost vloupání na 1000 rodin

horizontála: počet poschodí v budově

□ domácnosti pouze žen s nízkými příjmy

○ domácnosti se 2 dospělymi a středními příjmy

převzato z: Schwind, H.D.: Kriminologie - Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 14.vydání, Heidelberg, Kriminalistik Verlag Heidelberg, 2004, s.327

Ráda bych však zdůraznila, že okolní prostředí samo o sobě kriminalitu nezpůsobuje. Stejně jako není možné argumentovat výlučně vnitřně osobnostními charakteristikami jedince, není možné ani kriminálně geografické vlivy označit za výhradní kriminogenní faktor a eliminovat tak další vlivy.

III.2. Role situace a příležitosti

Předchozím tvrzením mám na mysli, že jedinec vyrůstající v kriminogenním prostředí, se samozřejmě nestane automaticky delikventem. V jakémkoli prostředí navíc hraje významnou roli konkrétní situace a kriminogenní příležitost. V souladu s výše uvedenou teorií ekonomického kalkulu

pachatelova jednání je nutné potvrdit, že pachatel skutečně často racionálně hodnotí, zda se delikt vyplatí.

V německé studii³⁸ uskutečněně formou dotazování pachatelů majetkových trestních činů se potvrdilo, že před spáchaním trestného činu pachatel hodnotí:

1. riziko dopadení
2. hodnotu zisku
3. zabezpečení objektu, eventuelně možnost úniku

Nicméně jak už jsem naznačila, tuto teorii nelze vyjmout z kontextu.

Zajímavé (v negativním smyslu) výsledky přináší kriminologické experimenty studující jednání potenciálních pachatelů v kriminogenních situacích pod určitým tlakem okolí.

Tyto studie dokazují, že jedinec bez ohledu na osobnostní charakteristiky je „ochoten“ jednat kriminálně, nejen pokud racionálně zhodnotí výnosy a zisky. Jedinec jedná kriminálně i tehdy, kdy v dané situaci nemá dostatek prostoru pro svobodné uvažování. Následně navíc typicky nastupují mechanismy neutralizace.

Jednou z těchto studií je Milgramovův experiment zaměřený na chování osob vůči autoritám. Potenciální pachatel (proband) měl za úkol na pokyn nadřízeného dávat oběti elektrické šoky. Oběť se nacházela nejprve na místě, odkud na ni proband neviděl. V tomto případě byl proband ochoten plnit pokyny nadřízeného. V závislosti na přibližování oběti a následně možném očním kontaktu s obětí plnili probandi pokyny méně ochotně. Stejně tak se snižovala jejich ochota plnit pokyny v případě, kdy se vzdaloval nadřízený, a naopak s jeho přibližováním se probandi plnění pokynů bránili méně intenzivně. Jen nízké procento probandů neuposlechlo příkaz. Ne příliš optimistickým závěrem výzkumu bylo tedy zjištění, že člověk jednající na pokyn nadřízeného je ochoten ubližovat na zdraví obětem, mnohdy aniž by své jednání považoval za kriminogenní, ale často i zcela vědomě³⁹. „Zcela normální, průměrně morální lidé, vybaveni dobrými rozumovými schopnostmi, můžou být prostřednictvím

³⁸ Schwind, H.D.: Kriminologie - Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 14.vydání, Heidelberg, Kriminalistik Verlag Heidelberg, 2004, s.332

³⁹ Více viz Neubacher, F., Walter, M., Socialpsychologische Experimente in der Kriminologie, Münster, Lit Verlag, 2002, s.15 an.

pokynu autority přiměny k tomu, aby zranili anebo dokonce zabili jiného člověka⁴⁰.

Ze zjištění uvedených v této podkapitole je možné vyvodit, že životní podmínky pachatele a konkrétní situace, ve které se nachází, mají pro kriminogenní jednání nezpochybnitelný význam. Tato empiricky prokázaná fakta, ať už z oblasti kriminální geografie, či zaměřená na společenskou izolaci některých skupin obyvatel nebo na vliv autorit na jednání jedince, by měla být zdrojem pro přijímání efektivnějších preventivních opatření.

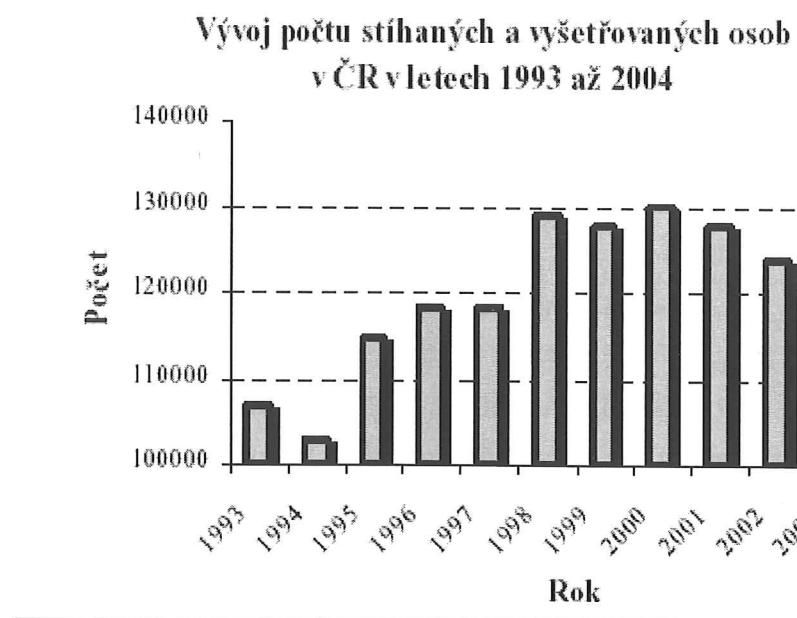
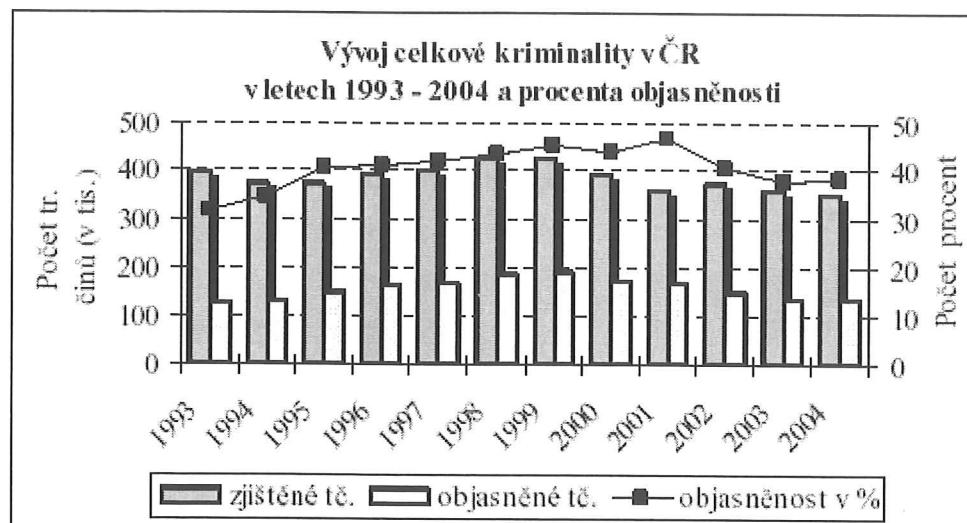
⁴⁰ Neubacher, F.: Verbrechen aus Gehorsam – Folgerungen aus dem Milgram-Experiment für Strafrecht und Kriminologie, in: Neubacher, F., Walter, M., Socialpsychologische Experimente in der Kriminologie, Münster, Lit Verlag, 2002, s.43

IV.ZKOUMÁNÍ PACHATELŮ ZE SOCIODEMOGRAFICKÉHO HLEDISKA

Zabýváme – li se problematikou osobnosti pachatele, je nezbytné využívat statistické údaje, které popisují pachatele z různých demografických a sociologických hledisek. Základními institucemi, které shromažďují a vyhodnocují data o pachatelích trestných činů v České Republice, jsou Ministerstvo vnitra (statistiky zpracovává Policejní prezidium ČR), a Ministerstvo spravedlnosti (statistiky zpracovávají státní zastupitelství a soudy). Při interpretaci statistických údajů je však nutné brát v potaz, že oficiální instituce mají možnost zaevidovat pouze takové trestné činy, o kterých se dozvěděly, tedy zejména takové, které jim byly oznámeny. Statistiky tedy pracují jen s údaji o registrované kriminalitě, které se mohou významně lišit od kriminality skutečné, zahrnující i nenahlášené delikty (tedy včetně latentní kriminality).

Z přílohy na následující straně lze vyčíst dynamiku registrované kriminality v ČR mezi lety 1993 a 2004. Počet pachatelů v posledních letech stagnoval, resp. mírně vzrostl, což souvisí se stagnujícím počtem objasněných trestných činů. Pokles počtu pachatelů je zároveň spojen s významným nárůstem počtu recidivistů, což je patrné z grafů přiložených v následující podkapitole.

Příloha č.3.A-Dynamika kriminality v ČR

převzato z: Zpráva o situaci v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti na území České republiky v roce 2004
zdroj web.mvcr.cz

Mezi údaje charakterizující pachatele, které jsou ve statistikách evidovány, patří zejména: věk, pohlaví, národnost, státní příslušnost, druh spáchaného deliktu, informace o předchozí trestné činnosti, druh uloženého trestu a další⁴¹.

IV.1. Pachatelé – muži vs. ženy

Počet trestných činů spáchaných muži a závažnost těchto činů celosvětově výrazně převyšuje počet deliktů žen. Kriminalita bývá proto vnímána jako fenomén mužů.

Kriminalitu žen však nelze ignorovat, mimo jiné i proto, že má dalekosáhlé důsledky při výchově dětí.

Delikty páchané ženami vykazují určité specifické rysy. Jedním z hlavních specifik je, že ženy se podstatně méně často než muži dopouštějí závažných násilných trestných činů. Pokud již takový čin spáchají, mívá většinou emocionální podtext⁴². Obětí bývá osoba z rodinného či jinak blízkého okolí pachatelky. Naopak bagatelných deliktů se ženy dopouští relativně často.

Počet ženských pachatelek dokonce stoupá, zejména u drobných trestných činů proti majetku či dopravních deliktů. Z majetkových trestných činů jde hlavně o prosté krádeže, podvody a zpronevěry. Ženy se také typicky dopouští trestných činů namířených proti dětem a dalším členům domácnosti, např. trestného činu únosu dítěte, týrání svěřené osoby či týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě, či již naznačeného ohrožování mravní výchovy mládeže. (Viz Příloha č.3).

Otázka, proč je kvantitativní i kvalitativní rozdíl mezi kriminalitou mužů a žen tak vysoký, není dosud přesně vysvětlena. Starší teorie vysvětlovaly nižší zastoupení žen mezi pachateli jednoduše jinou tělesnou či psychickou konstitucí žen. Ani novější sociologicky orientované teorie nelze na popis kriminality žen snadno užít. Jedním z možných směrů, či podnětem pro další zkoumání, by mohlo být rozvinutí kriminologické teorie diferenciálních kontaktů v tom smyslu, zda ženy navazují jiný druh kontaktů než muži⁴³. O vysvětlení se snaží i teorie Gottfredsona a Hirshihho, u několika výzkumů byla prokázána

⁴¹ Marešová, A.: Pachatelé trestných činů, K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií, Praha, IKSP, 1994, s.32.

⁴² Válková, J.: Kriminalita žen, Praha, IKSP, 1993, s.25

⁴³ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.117

podstatně vyšší úroveň sebekontroly žen, než mužů⁴⁴. Další úvahy nabízí teorie rozdílných příležitostí, podle které bude například počet delikventních žen narůstat s tím, jak se bude zvyšovat počet žen v relevantních zaměstnáních, skýtajících příležitost pro spáchání trestních činů. Tendenci k nárůstu kriminality žen lze vycítit i z přiložené tabulky.

Je také opět nutné zohlednit latentní kriminalitu, která je zřejmě u žen několikanásobně vyšší, než registrovaná, například u trestních činů v rodině, navádění k trestné činnosti, drobných krádeží a podvodů⁴⁵. To může souviset jednak s tím, že méně závažná kriminalita je obecně hůře odhalitelná, a jednak se skutečností, že ze strany státních orgánů často dochází k nižší kriminalizaci žen.

Příloha č.3 B na následující straně:

A.graf: Struktura kriminality žen – procentní podíly

B. tabulka: Četnost trestních činů odsouzených žen ve výkonu trestu odnětí svobody

zdroj: Urbanová, M., Večeřa, M. a kol.: Ženská delikvence – teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen, Brno, Masarykova univerzita, 2004

IV.2. Pachatelé z hlediska věku

Kriminalita není ve společnosti rovnoměrně věkově rozložena.

Sledování věku pachatelů je důležité nejen pro efektivnější represivní opatření, ale zejména pro přijímání preventivních opatření u jednotlivých věkových kategorií.

Z tohoto hlediska je nejpodstatnější sledování věkové skupiny dětí⁴⁶ a mladistvých, tj. osob ve věku přibližně 6/7 – 18 let. Důležité je i zkoumání skupiny tzv. osob blízkých věku mladistvých, čímž se v trestním právu a

⁴⁴ podrobně k teoriím ženské kriminality viz Urbanová, M., Večeřa, M., a kol.: Ženská delikvence – teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen, Brno, Masarykova Univerzita, 2004, s.29 an.

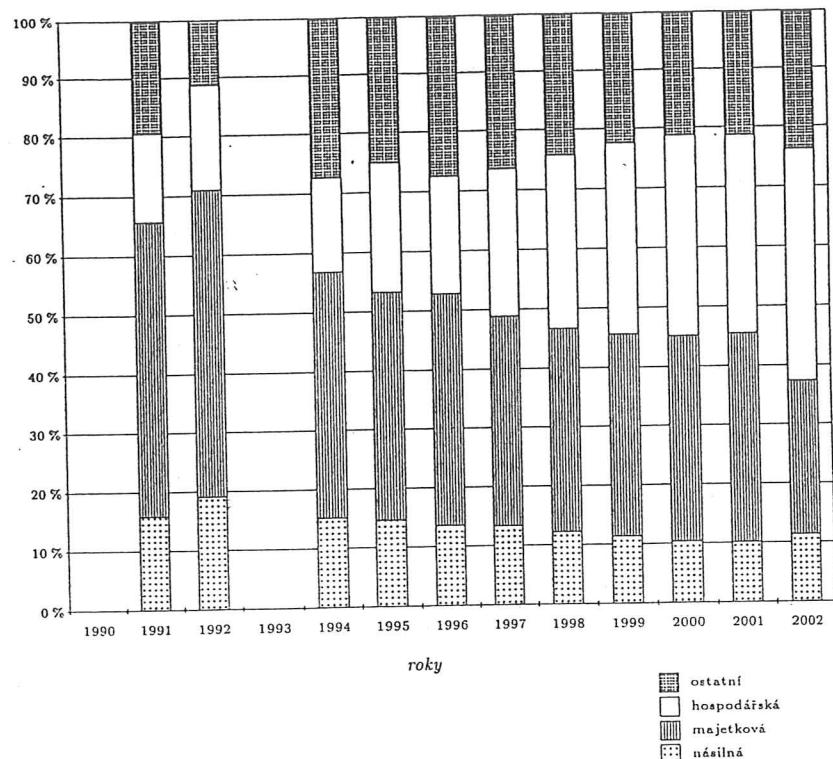
⁴⁵ Novotný,O.,Zapletal, J. a kol.:Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004, s.123

⁴⁶ Pojem dítěte obecně vymezuje například čl.1 rezoluce OSN 44/25,Úmluvy o právech dítěte: dítětem se rozumí každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního rádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve“.Text dokumentu např. na www.amnesty.cz .

Příloha 3B

Struktura kriminality žen – procentní podíly (stat. policie)

počty stíhaných žen

Četnost trestních činů odsouzených žen ve výkonu trestu
odnětí svobody

Trestné činy	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
hospodářské	8	7	4	6	7	14	18	22
	1,3 %	0,9 %	0,6 %	0,7 %	0,8 %	1,4 %	1,1 %	1,2 %
proti pořádku ve věcech veřejných	37	30	31	31	37	43	69	112
	6,0 %	3,8 %	4,4 %	3,7 %	4,0 %	4,2 %	4,4 %	6,2 %
obecně nebezpečné	15	146	24	45	57	49	105	125
	2,4 %	18,7 %	3,4 %	5,4 %	6,2 %	4,8 %	6,7 %	6,9 %
hrubě narušující občanské soužití	18	27	28	30	19	24	59	69
	2,9 %	3,5 %	4,0 %	3,6 %	2,1 %	2,4 %	3,7 %	3,8 %
proti rodině a mládeži	64	77	90	118	112	151	184	179
	10,4 %	9,9 %	12,8 %	14,1 %	12,2 %	14,9 %	11,7 %	9,8 %
proti životu a zdraví	78	98	93	103	114	113	140	148
	12,7 %	12,5 %	13,3 %	12,2 %	12,5 %	11,1 %	8,9 %	8,1 %
Proti svobodě a lidské důstojnosti	126	127	150	156	143	146	261	258
	20,5 %	16,2 %	21,4 %	18,6 %	15,6 %	14,4 %	16,6 %	14,2 %
proti majetku	270	270	281	350	426	474	738	906
	43,8 %	34,5 %	40,1 %	41,7 %	46,6 %	46,8 %	46,9 %	49,8 %
Celkem	616	782	701	839	915	1014	1574	1819

kriminologii obvykle rozumí osoby, které dovršily osmnáctý rok věku, ale nejsou starší než 24 let⁴⁷.

A. Mladiství pachatelé - Adolescence Limited Perpetrators

Kriminalita dětí a mladistvých vykazuje mnoho specifických znaků.

Z empirických výzkumů vyplývá, že delikvence dětí a mládeže má většinou dočasný charakter. Znamená to, že kriminogenní zatížení jedince stoupá do věku přibližně 20 let, a pak opět pozvolna klesá⁴⁸, viz příloha č.4. V dospělosti pak už převážná část mladistvých delikventů v trestné činnosti nepokračuje.

Stejně jako u kriminality žen je však i zde nutné počítat s vysokou mírou latence, někdy se uvádí až 50%. Do výzkumů se tedy promítají jen registrované delikty. Navíc výzkumy latence se opírají většinou o výsledky anonymních anket, avšak ani do takovýchto anket nemusí všechny údaje o kriminalitě proniknout (někdy se v této souvislosti mluví o tzv.dvojité latenci).

Ve skutečnosti dochází k nejsilnějšímu kriminogennímu zatížení už dříve, přibližně mezi 14. a 16. rokem věku⁴⁹. K oficiální registraci trestních činů dochází teprve později, zřejmě zejména proto, že s přibývajícím věkem se sociální kontrola spíše přesouvá z neformální do formální oblasti. U dětí je často delikvenční chování vnímáno jako normální, vývojově podmíněné. S rostoucím věkem jedince však klesá společenská tolerance k jeho delikventnímu chování, navíc také roste intenzita a závažnost spáchaných deliktů.

Naznačený koncept interaktivních změn kriminogenního chování během životního cyklu se nazývá teorie životní cesty, v anglické kriminologické

⁴⁷ Pojem mládeže a mladistvého v ČR vymezuje zákon č.218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (dále jen ZSM). Podle §2b ZSM se rozumí mládeži děti mladší patnácti let a mladiství. Podle §2d ZSM se mladistvým rozumí ten, kdo v době spáchaní provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku. ZSM pracuje také s termínem dítě mladší patnácti let, definuje ho v §2c ZSM – ten, kdo v době spáchaní činu jinak trestního nedovršil patnáctý rok svého věku. Kategorie tzv.osob blízkých věku mladistvých není v současném českém trestním právu dosud přesně věkově vymezena.

⁴⁸ Walter, M.:Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,s.215

⁴⁹ Kaiser, G.: Kriminologie, Praha, C.H.Beck, 1994, s.195

Walter, M.:Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,s.174

terminologií Life Course Theory⁵⁰. Mladistvý pachatel bývá označován jako tzv.pachatel limitovaný na období adolescence, „Adolescence Limited Perpetrator“.

Příloha č.4 na následující straně:

A. Kriminogenní zatížení rozdílných věkových skupin mužů (bez deliktů v dopravě) v BRD v r.1998

- počet obviněných na 100.000 obyvatel z téže skupiny obyvatel
- počet odsouzených na 100.000 obyvatel z téže skupiny obyvatel

B. Kriminogenní zatížení rozdílných věkových skupin žen (bez deliktů v dopravě) v BRD v r.1998

- počet obviněných na 100.000 obyvatel z téže skupiny obyvatel
- počet odsouzených na 100.000 obyvatel z téže skupiny obyvatel

C. Kriminogenní zatížení rozdílných věkových skupin mužů u trestného činu loupeže a ublížení na zdraví v BRD v r.1998

- počet obviněných na 100.000 obyvatel z téže skupiny obyvatel
- počet odsouzených na 100.000 obyvatel z téže skupiny obyvatel

zdroj: Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, 2.vydání, Stuttgart, Boorberg, 2001

B. Mladiství pachatelé – Chronic Offenders

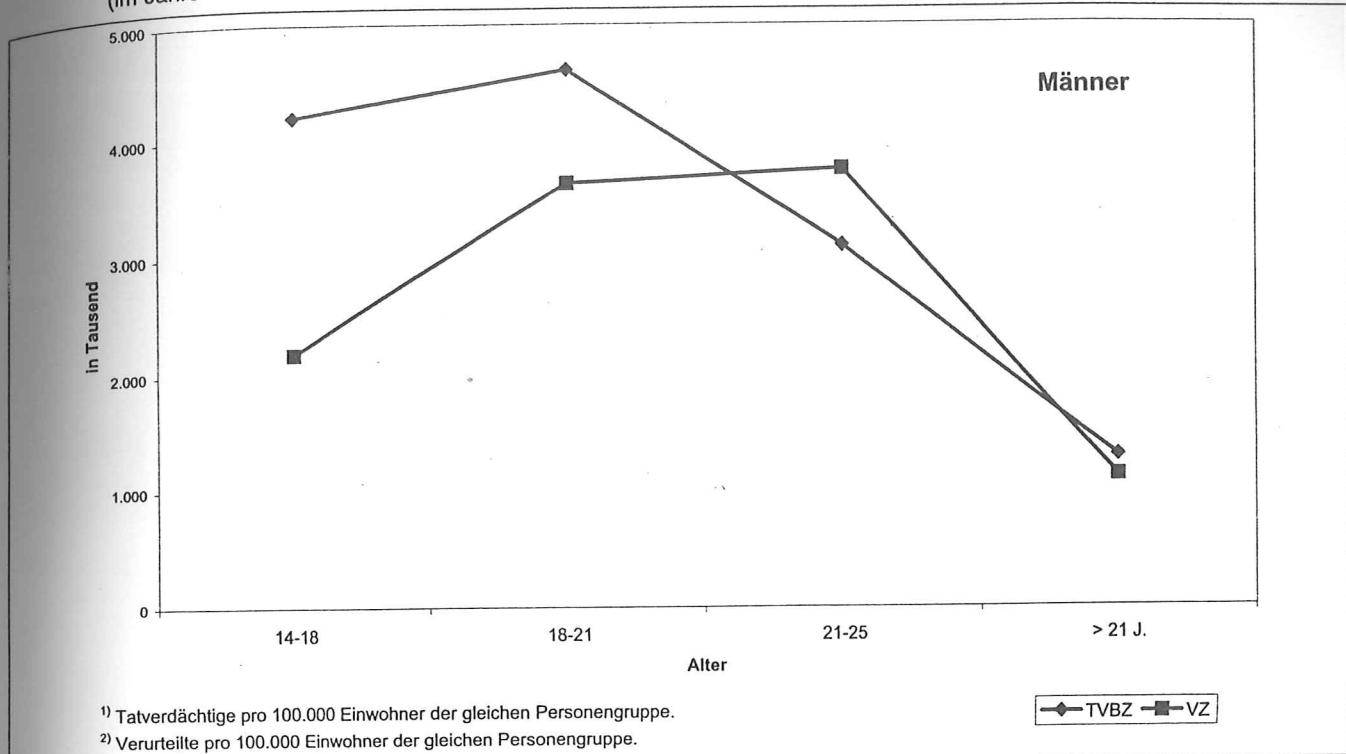
Shora uvedený koncept se netýká té části pachatelů, která má na svědomí nejzávažnější násilné trestné činy, tzv.tvrdého jádra,v anglické terminologii Chronic Offenders, nebo také Life Course Persistant Offenders. Jedná se o jedince už v raném dětství výrazně nápadně poruchovým chováním. (Viz.také dále pasáž o kriminální recidivě).

Uvádí se tři hlavní temperamentové vlastnosti⁵¹, které mohou u dítěte predikovat budoucí kriminální kariéru jako „chronického pachatele“, přičemž kriminogenním faktorem je pouze kombinace uvedených tří vlastností:

⁵⁰ Čírtková, L.:Kriminální psychologie, Eurounion, Praha, 1998, s.60

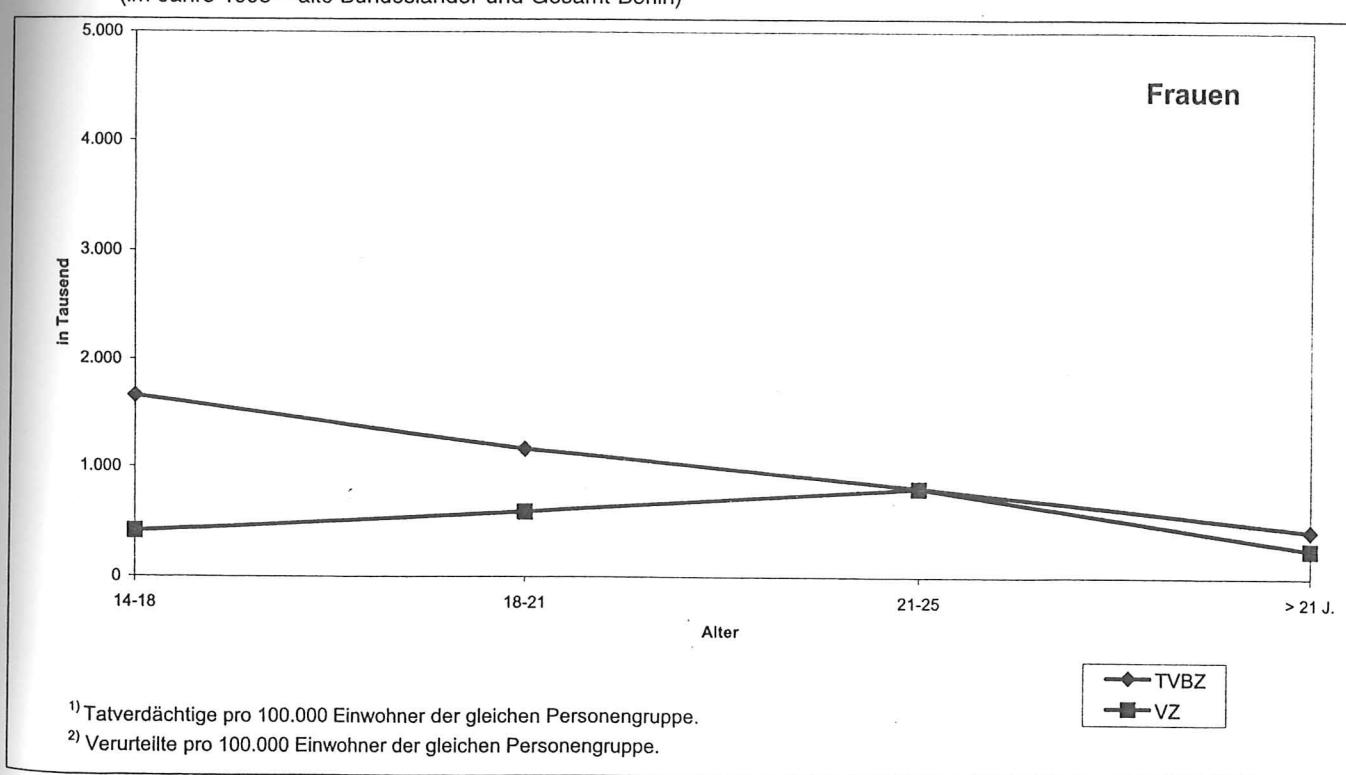
⁵¹ Čírtková, L.:Kriminální psychologie, Praha, Eurounion, 1998,s.68

Kriminalitätsbelastung (TVBZ¹) und VZ²) unterschiedlicher Altersgruppen bei Männern – ohne Verkehrsdelikte
(im Jahre 1998 – alte Bundesländer und Gesamt-Berlin)

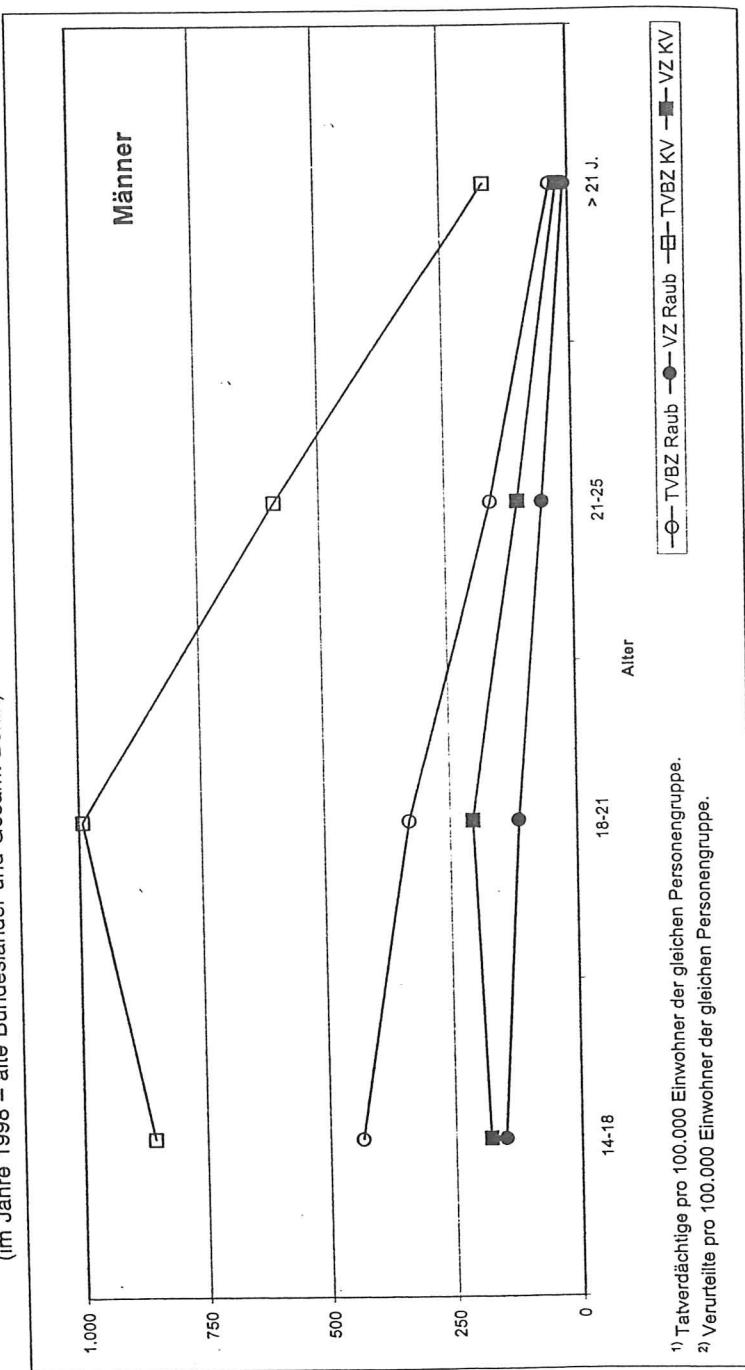
Quelle: PKS und Strafverfolgungsstatistik 1998

Kriminalitätsbelastung (TVBZ¹) und VZ²) unterschiedlicher Altersgruppen bei Frauen – ohne Verkehrsdelikte
(im Jahre 1998 – alte Bundesländer und Gesamt-Berlin)

Quelle: PKS und Strafverfolgungsstatistik 1998

Kriminialitätsbelastung (TVBZ¹⁾ und VZ²⁾ unterschiedlicher Altersgruppen – Raub und Körperverletzung
(im Jahre 1998 – alte Bundesländer und Gesamt-Berlin)

¹⁾ Tatverdächtige pro 100.000 Einwohner der gleichen Personengruppe.
²⁾ Verurteilte pro 100.000 Einwohner der gleichen Personengruppe.

Quelle: PKS und Strafverfolgungsstatistik 1998

- 1.zvýšená impulzivnost
- 2.snížená úzkostnost
- 3.nezávislost na odměně.

Pro takové mladistvé pachatele je naopak charakteristické, že čím dříve se dopustí deliktu a čím je delikt závažnější, tím větší je pravděpodobnost, že se pachatel stane nebezpečným multirecidivistou⁵². Delikvence tedy neustane s vyšším věkem, ale naopak, v budoucnu dramaticky eskaluje.

V kriminologii je nutné uvedené dvě skupiny mladistvých pachatelů pečlivě rozlišovat. Pro každou z uvedených skupin je nutné přijímat jiná preventivní a sankční opatření. Pracovat s tímto členěním by proto měla i justice.

Trestné činy⁵³ spáchané mladistvými pachateli:

K typickým rysům mladistvých pachatelů patří nedostatečné naplánování trestného činu a nepoměr mezi způsobem provedení deliktu a výsledkem. Jednají většinou ve snaze bezprostředně uspokojit své potřeby, bez ohledu na prostředky⁵⁴.

Dalším rysem kriminality mládeže je, že převážnou část deliktů má na svědomí zmíněná velmi malá skupina tzv. tvrdého jádra, chronic offenders.

Struktura kriminality mládeže je také specifická. Převažují méně závažné majetkové trestné činy a činy jinak trestné, zejména krádeže⁵⁵. Existují také některé druhy trestných činů a jiných deliktů typické právě pro mládež, resp. činů, u kterých je podíl mladistvých pachatelů značně vysoký. Jde například o sprejerství, které je v České republice klasifikováno jako poškozování cizí věci podle §257b TZ, nebo o šíření poplašné zprávy, žhářství, šíření toxikomanie a další.

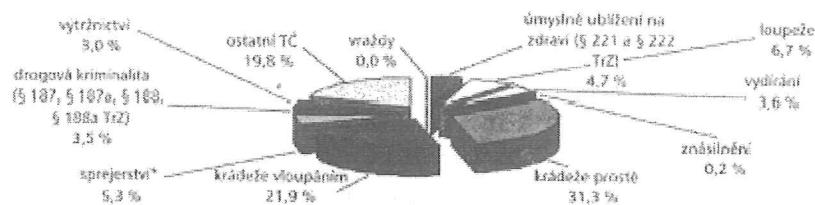
⁵² Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.106

⁵³ V ČR se trestné činy spáchané mladistvými nazývají provinění, srovnej § 6 odst.1 ZSM

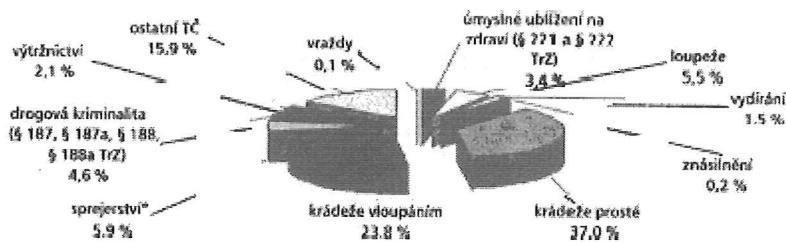
⁵⁴ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004, s.380

⁵⁵ Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,s.198

Příloha č. 5 - struktura objasněných činů jinak trestních spáchaných dětmi mladšími 15 let v ČR v roce 2003

Příloha č. 6 – graf: struktura objasněných činů jinak trestních spáchaných mladistvými v ČR v roce 2003

Vlivy na osobnost mladistvého pachatele:

Na osobnost mladistvého pachatele je možné aplikovat shora uvedené obecné teoretické náhledy na příčiny kriminogenního jednání obecně. Mladistvé pachatele však ovlivňují i některé zvláštní faktory navíc, které formují vývoj jeho osobnosti v období dětství a dospívání.

K nejvýznamnějším studiím zabývajícím se příčinami a vlivy působícími na mladistvé pachatele patří rozsáhlý longitudální výzkum manželů Glueckových. Studie zkoumala vývoj 500 delikventních a 500 nedelikventních chlapců z Bostonu. Z výsledků porovnávání obou těchto skupin podle kritérií biologických, psychických a především sociokulturních, vyvodili Glueckovi

významné závěry o kriminogenních faktorech. Nejvýznamnější roli vidí v rodinném zázemí jedince v době dětství, zejména v emocionálních vazbách mezi dítětem a rodiči a ve výchovném stylu rodičů, ale i v chování rodičů obecně - protože rodiče jsou pro dítě určitým předobrazem a vzorem⁵⁶.

V další studii se kriminolog H.Göppinger obdobně zaměřil na porovnávání skupiny delikventních a nedelikventních mladistvých z Tübingenu. Zkoumání sociologických vlivů kombinoval ve větší míře i se sledováním osobnostních charakteristik probandů.

Přestože oba tyto výzkumy byly předmětem četných kritik, závěry o rodinných deficitech je možné do určité míry uplatnit i dnes. Oproti dřívějším dobám, kdy byl akcentován význam „úplné rodiny“, stejně jako význam pevné role matky a otce, je však dnes vzhledem k pluralitě rodinných forem nutné tyto závěry modifikovat. Za kriminogenní faktor tak není možné obecně označit například absenci otce. Kriminogenním faktorem může být absence určité stabilní osoby (v německé kriminologické terminologii „Bezugsperson“), které dítě důvěruje.

Podle M.Waltera je možné formulovat tři faktory, které zvyšují kriminogenní riziko:

1. slabý emocionální vztah mezi dítětem a rodiči
2. nestabilní, často se měnící styl výchovy
3. nedostatečný dohled nad dítětem.

Neúplná rodina je podle Waltera relevantním kriminogenním faktorem *jen v případě*, že má za následek tyto skutečnosti. Anomálie v rodině tedy není kriminogenním faktorem sama o sobě⁵⁷.

Kromě rodinného zázemí má významný vliv prostředí pachatelových vrstevníků, a to především v období dospívání. Pro pachatele z řad dětí a mládeže je charakteristická kriminogenní činnost ve skupinách. Skupina může mít pro spáchání deliktu zásadní roli, nebo může delikventní jednání svého člena dokonce iniciovat. Jednáním v rámci delikventní subkultury (viz výše) dochází zejména k násilným rasisticky motivovaným trestným činům.

Působením skupiny lze vysvětlit i fenomén šikany.

⁵⁶ Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,s.101

⁵⁷ Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,s.100 an.

Význam vlivu okolí a vrstevníků je patrný i z poměrně nového jevu – střílení na školách. Mladistvý pachatel se násilím mstí za to, že je mezi svými vrstevníky nedostatečně respektovaný, někdy i šikanovaný nebo jinak zesměšňovaný. Po spáchání násilného trestného činu se navíc „proslaví“⁵⁸.

Narozdíl od kriminality mladistvých je poměrně malá pozornost kriminologů věnována kriminalitě nejstarších osob. Tito pachatelé tvoří zanedbatelnou část delikventů.

IV.3.Pachatelé – cizinci a příslušníci etnických minorit

V mnoha zemích, ve kterých žije více etnických skupin, platí, že příslušníci některých etnických minorit jsou pachateli trestné činnosti častěji, než odpovídá jejich procentuálnímu zastoupení v obyvatelstvu dané země. K vysvětlení této skutečnosti je v zásadě možné zaujmout jeden ze dvou hlavních přístupů.

První přístup odmítá rozdíly v kriminogenní zatíženosti mezi minoritami a majoritní společností. Statistické rozdíly ve frekvenci delikvence cizinců a příslušníků minorit pak zastánci této teorie odůvodňují odlišným přístupem oficiálních trestních orgánů, stejně tak jako odlišným vztahem majoritní společnosti k daným minoritám.

Společnost cizincům a členům minorit méně toleruje porušení právních předpisů. Přistupuje k nim od počátku s předsudky, dochází k jejich automatické stigmatizaci, jejich delikty jsou ze strany veřejnosti častěji oznamovány. Tento přístup však nebene v potaz latentní kriminalitu.

Druhý základní postoj rozdíly mezi kriminalitou minorit a majoritní společnosti nezpochybňuje. Když pomineme překonané a statisticky vyvrácené teorie argumentující genetickými odlišnostmi, zůstanou převážně argumenty sociokulturní. Etnické minority mají často rozdílné hodnotové systémy, akceptují tak některé činy považované majoritní společností za trestné. V cizí zemi či v zemi s převahou jiného etnika se dále příslušníci minorit cítí společensky a jazykově izolováni. Další generace přistěhovalců mohou mít

⁵⁸ www.violencecenter.com

problémy se začleněním mezi vrstevníky a s hledáním vlastní identity, nepatří ani do nové země, ani do země svých rodičů⁵⁹.

Členové minorit bývají znevýhodněni i ekonomicky, například azylanti se v nové zemi ocitají naprosto bez prostředků. Přistěhovalci často žijí v uzavřených lokalitách (ve Spojených státech se užívá termín underclass neighbourhoods), tj.v izolovaných chudých částech měst (o vlivu životních podmínek na delikventní jednání viz dále). Celkově mají cizinci také horší podmínky pro nalezení zaměstnání atd. Všechny tyto skutečnosti jsou významnými kriminogenními faktory⁶⁰. (Viz.příloha č.7).

Příloha č.7 na následující straně:

graf: Vývoj počtu stíhaných cizinců na území ČR v letech 1988-2003

převzato z: Kuchta, J.,Válková, H. a kol.:Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005

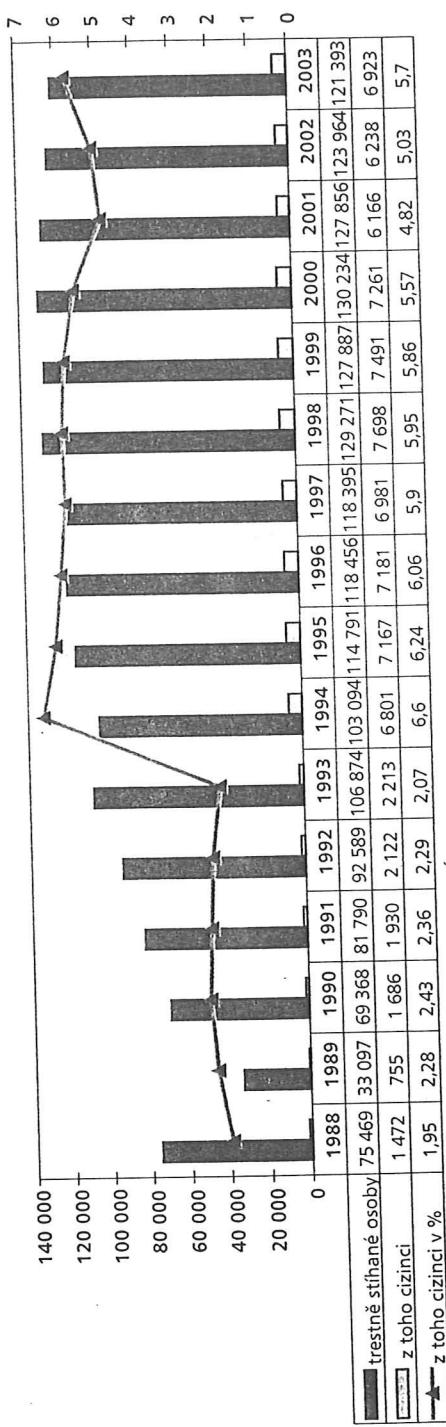
⁵⁹ k problematice kriminality přistěhovalců v Německu srovnej:
Schwind, H.D.: Kriminologie – Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, Heidelberg, Kriministik Verlag Heidelberg, 2004, s.457 an.

⁶⁰ Kuchta, J.,Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.299 an.

Walter, M.:Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, Stuttgart, Boorberg, 2001,s.112 an.

Příloha 7

Vývoj počtu stíhaných cizinců na území ČR v letech 1988–2003

(Pramen: Cizinci – trestně stíhané osoby v ČR. Statistické přehledy. Ministerstvo vnitra ČR, http://www.mvcr.cz/2003/statist_info.html
Statistické přehledy o počtu stíhaných osob vybrané trestné činnosti. Policejní prezidium ČR, 1995–2003)

V. OSOBNOST PACHATELE Z TRESTNĚPRÁVNÍHO HLEDISKA

V.1. Zkoumání osobnosti „chronického“ pachatele – kriminální recidiva

Osobnost mnohočetných delikventů je v centru zájmu mnoha kriminologických studií, protože lze mít za to, že právě osobnost pachatele-recidivisty se bude nějakým způsobem odlišovat od osobnosti nedelikventních jedinců. Jde o tzv. tvrdé jádro pachatelů, zjevně více rezistentních vůči sankčním a jiným nápravným opatřením společnosti. Je však nutné zohledňovat skutečnost, že případné psychické a jiné zvláštnosti recidivistů mohou být ve velké míře i následkem vlivů předchozí trestné činnosti, včetně například vlivu výkonu trestu odňtí svobody.

Pojem kriminální recidivy lze chápat ve trojím smyslu. Z hlediska trestněprávního, v užším slova smyslu, je recidivou spáchání nového trestného činu poté, co došlo k pravomocnému odsouzení pachatele za předchozí trestní čin. Kriminologie chápe pojem recidivy šířejí, zahrnuje do něj jakékoli opětovné spáchání trestného činu. Nezáleží tedy na tom, zda byl pachatel pravomocně odsouzen (či stíhán) za předchozí trestní čin. Třetí pojetí recidivy, penologické, chápe jako recidivu, pokud je tentýž pachatel (minimálně) podruhé ve výkonu trestu odňtí svobody⁶¹.

Z kriminologického hlediska by se dala recidiva považovat za znak neúčinnosti předchozího trestu, za absenci resocializačního aspektu výkonu trestu. Na druhé straně mnozí kriminologové si kladou řadu skeptických otázek, například zda je vůbec možné resocializovat takového jedince, který nikdy kritéria socializace nesplňoval. Tedy zda lze z neúspěšné opětovné socializace konkrétního pachatele vyvodit neúčinnost trestání obecně. Další otázkou je, zda vůbec prostředí věznic či výchovných ústavů resocializaci umožňuje⁶².

Ze zahraničních studií zkoumajících podíl recidivistů na celkové kriminalitě vyplývá, že více než 50% pachatelů se v intervalu 3-5 let po odpykání trestu dopustí opětovně trestné činnosti⁶³. V České republice sice podíl recidivistů v posledních letech roste, nicméně stále zůstává pod hranicí 50%, vyšší podíl

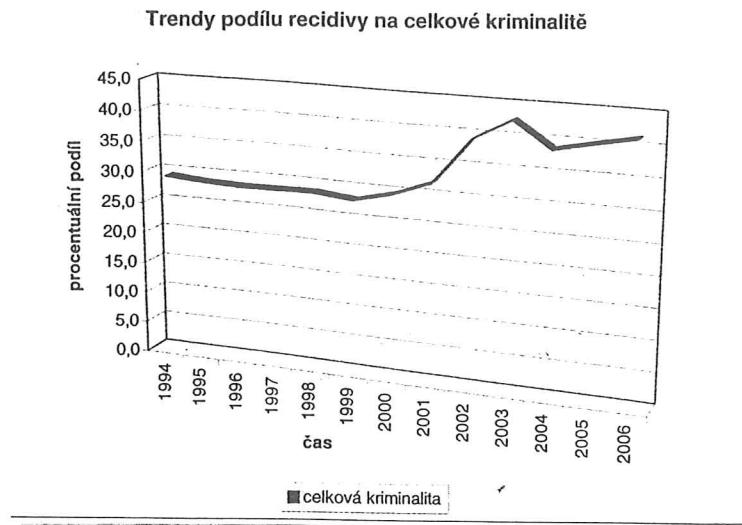
⁶¹ Novotný, O., Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004, s.128

⁶² Marešová, A.: Pachatelé trestních činů, K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií, Praha, IKSP, 1994, s.59

⁶³ Kaiser, G.: Kriminologie, Praha, C.H.Beck, 1994, s.217

recidivy dosahují pouze trestné činy proti majetku. Aktuální průměrný podíl recidivy na celkové kriminalitě v České republice je přibližně 32%.

Příloha č.8 – graf: Trendy podílu recidivy na celkové kriminalitě v ČR

převzato z: Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.338

Pro životní styl mnohočetných pachatelů, chronic offenders, se v angloamerické kriminologické terminologii užívá termín criminal lifestyle, tedy kriminální životní stylu, či criminal career, kriminální kariéra.

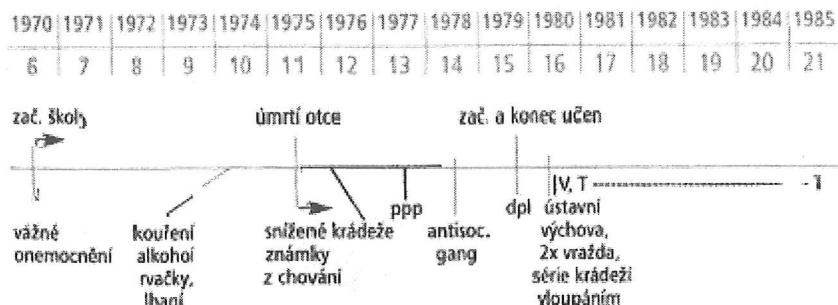
Otázkou počátku a průběhu kriminální kariéry se zabývá mnoho výzkumů. Zpravidla se kriminální kariéra začíná rozvíjet velmi brzy, náznaky bývají patrné již v předškolním věku. Budoucí recidivisté bývají už v děství jedinci s nápadným agresivním a sociálně neadaptovaným chováním. Brzy dochází k dětské delikvenci, k drobným krádežím a výtržnostem.

V pozdějším věku se budoucí chroniční pachatelé vyznačují nestrukturovaným chováním ve volném čase, neplánovitostí. Volný čas bez jakékoli pevné struktury následně prodlužují na úkor spánku a později ho rozšiřují i na oblast pracovní doby.

Pro mnohočetné pachatele je dále charakteristická neschopnost vstupovat do pevnějších citových a osobních vazeb, udržovat jakékoli dlouhodobější vztahy. Chybí jim tedy nejen schopnost naplánovat si svůj volný čas, ale i schopnost celkově plánovat budoucí život. Obecně je pro ně tedy příznačný velmi nestálý životní styl.

Příkladem zobrazení průběhu kriminální kariéry je schéma kriminologa S.W.Engela, tzv.kriminogram⁶⁴.

Příloha č.9 – kriminogram

převzato z: Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.331

Jde o zobrazení kriminální kariéry jedince pomocí časové osy. Z konkrétního přiloženého kriminogramu je patrný raný začátek delikvence, typicky spojený s abúzem alkoholu. Následuje recidiva, zvyšující se intenzita závažnosti trestné činnosti, v 16ti letech již došlo k mimořádně závažným trestným činům vraždy. Dále jsou v kriminogramu zachyceny relevantní faktory ovlivňující chování pachatele, jako například vážné onemocnění v raném dětství, úmrtí otce, členství v delikventní skupině mladistvých, hospitalizace v dětské psychiatrické léčebně, počátek ústavní výchovy.

Faktory ovlivňující kriminální kariéru mohou být tedy velice různorodé. Stejně tak i příznaky, které mohou kriminální dráhu predikovat. Podle studie K.Netíka a kol.⁶⁵ jsou mezi ně obvykle řazeny následující:

záškoláctví a neomluvené absence, abúzus drog a alkoholu, manifestní fyzická agrese, kriminalita nejbližších příbuzných, promiskuitní životní styl, konflikty na pracovišti.

Pro budoucí kriminogenní životní styl je relevantní současný výskyt alespoň dvou z těchto faktorů.

⁶⁴ Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.331

⁶⁵ Netík, K., Neumann, J., Večerka, K., Válková, H.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti, K problematice deviantní životní cesty, Praha, VÚK, 1987, č.5, citováno podle: Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.335

Je však obtížné obecně shrnout, jaké konkrétní faktory mají vliv na kriminogenní kariéru. Takováto generalizace není možná. Je vždy nutné posuzovat každý konkrétní případ recidivujícího jedine samostatně a veškeré potenciální kriminogenní faktory hodnotit ve vzájemných souvislostech.

Na druhé straně však je možné na podkladě empirických poznatků stanovit určité „varovné signály“, tedy body predikující možnou kriminální budoucnost. Podle G.Kaisera⁶⁶ platí, že:

1. Čím dříve a častěji dochází k trestné činnosti, tím větší je pravděpodobnost recidivy
2. Čím slabší jsou osobní a školní vazby a vazby v povolání, tím větší je pravděpodobnost recidivy

A naopak - existují i typické faktory, které mohou přerušit průběh kriminální kariéry. G.Kaiser mezi nimi ve své práci uvádí zejména: pevný pracovní poměr, který zaručuje stabilizaci finančních poměrů, dále přerušení kontaktů s delikventními jedinci, a dále založení rodiny a získání stálého bydliště⁶⁷.

Z těchto poznatků lze dovodit, že by na recividisty měly být zaměřeny preventivní programy, které by posílili jejich motivaci k posílení těchto pozitivních faktorů, tedy získání práce a podobně. Pro většinu recividistů je typické, že neztrácí pozitivní sebehodnocení, své skutky tedy neutralizují (viz výše). Preventivní programy by se tedy dále měly zaměřit na odstranění těchto neutralizačních mechanizmů.

V.2. Problematika exkulpace pachatele

A – Pachatel trpící duševní poruchou

Podle platného trestního zákona může být pachatelem jen taková osoba, která byla v době spáchání trestného činu příčetná. Stav nepříčetnosti upravuje současný TZ v §12: „Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za

⁶⁶ Kaiser, G.:Kriminologie, Praha, C.H.Beck, 1994, s.218

⁶⁷ Kaiser, G.:Kriminologie, Praha, C.H.Beck, 1994, s.219

tento čin trestně odpovědný⁶⁸. K exkulpaci tedy nestačí samotná existence duševní poruchy obecně (tzv.biologické kritérium nepříčetnosti), ale musí jít o poruchu, která pachatele zbavuje schopnosti rozpoznávací a/nebo ovládací (tzv.psychologické kritérium nepříčetnosti).

Zásadně se předpokládá příčetnost pachatele, nepříčetnost se tedy musí dokazovat. Jsou-li o duševním stavu pachatele pochybnosti, obligatorně se k jeho vyšetření příbírá znalec z oboru psychiatrie⁶⁹.

K posuzování, zda je možné pachatele exkulpovat pro duševní poruchu, je užitečné připomenout shora uvedenou obecnou typologii pachatelů z psychologického hlediska. Při vydělení socializovaných pachatelů(1), tedy pachatelů bez jakékoli poruchy osobnosti, a rozčlenění ostatních delikventů na 2.neurotické, 3.psychopatické, 4.mentálně nedostačivé a 5.psychotické, lze shrnout:

Neuróza(2) ani psychopatie(3) nejsou důvodem pro exkulpaci, nemají za důsledek nepříčetnost. Rozpoznávací i ovládací schopnosti pachatele jsou plně zachovány, pachatelům nechybí schopnost náhledu na své jednání. Není zde tedy naplněno psychologické kritérium nepříčetnosti, nedochází dokonce ani ke snížení příčetnosti. Pokud jde o mentálně nedostačivé pachatele (4), záleží na tom, jak dalece jsou jejich rozumové schopnosti omezeny. V případě vysokého stupně mentální retardace je příčetnost vyloučena, je proto nutné posoudit každý konkrétní případ. U pachatelů trpících psychózou (5) je naopak exkulpace zásadou. Psychóza je nejzávažnější formou duševních poruch, psychotici ztrácejí kontakt s realitou, často trpí halucinacemi a bludy, nejsou tak schopni své jednání regulovat ani vnímat jeho nebezpečnost či domýšlet důsledky. U psychotiků tedy znalec ve většině případů konstatuje nepříčetnost ve smyslu §12 TZ⁷⁰.

⁶⁸ úprava v zamítnutém návrhu TZ-EU užívá místo pojmu nebezpečnost pojem protiprávnost, v souladu s novou koncepcí definice trestného činu (opuštění požadavku materiálního znaku trestného činu), § 26: Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný.

dále návrh zákona nově definuje zmenšenou příčetnost:§27:

“Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu měl podstatně sníženou schopnost rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, je zmenšeně příčetný.“ Zmenšená příčetnost však ani v nové úpravě není důvodem pro exkulpaci. Zdroj: www.psp.cz .

⁶⁹ dříve obligatorně dva znalci, po nově TŘ z r.2001 stačí jeden znalec, viz znění §116 TŘ.

⁷⁰ Ke znalecké činnosti a poruchám osobnosti srovnej: Pavlovský, P. a kol.: Soudní psychiatrie a psychologie, Praha, Grada Publishing, 2001, zejm.kapitoly 2 a 6, k trestněprávním aspektům srovnej: Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.:Trestní právo hmotné - I.Obecná část, Praha, Aspi Publishing, 2003, s.136

B – Pachatel jednající pod vlivem alkoholu či jiné návykové látky

Pokud u pachatele soudní znalec konstatuje v době spáchání činu nepříčetnost, kterou si pachatel přivodil aplikací alkoholu nebo jiné návykové látky, umožňuje současná trestněprávní úprava, aby takový pachatel nebyl trestně odpovědný za spáchaný delikt, ale za trestný čin opilství podle § 201a TZ. Pachatel tedy není exkulpován, ale ke stavu nepříčetnosti se přihlíží. Jde o převzetí koncepce tzv. rauschdeliktu známé například v německém právu⁷¹.

Tato koncepce má pachateli zaručit mírnější potrestání. Nelze sem však zařadit případy, kdy se pachatel přivede do stavu nepříčetnosti intoxikací v úmyslu spáchat trestný čin (*actio libera in causa*), jak stanoví § 201a odst.2 TZ.

Vliv užívání návykových látek na kriminogenní chování je diskutován čím dál častěji. Kriminologické studie dokazují enormní nárůst této problematiky v současné společnosti. Z výsledků studie z počátku 90.let v USA například vyplývá, že téměř každé osmé dítě v USA má jednoho z rodičů alkoholika (příp. léčeného alkoholika), dále například přes 50% studentů středních škol přiznává pravidelnou konzumaci alkoholu, stoupá i abúzus drog mezi mladistvými⁷². Také výzkumy z ČR potvrzují obdobný trend.

O efektu konzumace návykových látek jako kriminogenního faktoru není pochyb. Vzhedem ke zmíněnému vlivu na ovládací a rozpoznávací schopnosti, vedoucímu ke zmenšené příčetnosti, resp. nepříčetnosti, dochází snadněji k páchaní trestných činů obecně. Navíc v souvislosti se závislostí na návykových látkách dochází sekundárně k trestným činům, kterých se pachatel dopustí proto, aby si opatřil další přísun dané látky. Nedá se tvrdit, že by existovaly osobnostní charakteristiky předurčující určitou osobu k závislosti na návykových látkách. Na vznik závislosti mají vliv různé faktory, například somatické dispozice jedince, prostředí, ve kterém se pohybuje, a také snadnost a dostupnost návykových látek⁷³.

⁷¹ srovnej § 323a StGB -Vollrausch

⁷² Reid,S.T.:Crime and Criminology, Boston, McGraw-Hill, 1997, s.20

⁷³ Kuchta, J., Válková, H. a kol.:Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.446 an.

Novotný, O., Zapletal, J. a kol.:Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004, s.352 an.

Právě faktory prostředí a dostupnosti je možné regulovat pomocí vhodných opatření. Výzkumy dokazují, že tvrdá represivní opatření usilující například o absolutní vyčištění společnosti od drog, nemají příliš reálný základ. Domnívám se, že vhodnější a efektivnější je zaměřovat se na programy snižující nabídku a dostupnost návykových látek, dále na preventivní programy pro děti a mládež snižující jejich poptávku po návykových látkách, případně na programy poskytující včasné pomoc uživatelům drog a jiných návykových látek.

VI. SOCIÁLNÍ POSTIH PACHATELE, ZACHÁZENÍ S PACHATELEM, INDIVIDUÁLNÍ PREDIKCE PACHATELOVA CHOVÁNÍ

Důležitým tématem při pojednávání o pachateli je problematika zacházení s pachatelem a obecně pohled na trestní represi a prevenci.

Zásadním tématem je zjišťování, zda a jak je možné pachatele, případně potenciálního pachatele, ovlivňovat sociálními reakcemi na kriminogenní chování, aby v ideálním případě nedocházelo k delikvenci .

Z toho vyplývá další související otázka, zda je efektivnější soustředit se ukládání trestních sankcí, tedy zda je vůbec možné pachatele jejich prostřednictvím ovlivnit, nebo zda je účelnější zaměřovat se na preventivní či jiná než trestní opatření.

V některých případech totiž uložení trestní sankce nejen že nevede k resocializaci delikventa, ale má naopak kontraproduktivní účinek.

Podstoupením trestního procesu je pachatel stigmatizován jako kriminálník, se všemi negativními důsledky. Proto je nutné neustále mít na mysli charakter trestního práva, tedy jeho subsidiaritu. Trest má být prostředkem ultima ratio, má nastoupit tehdy, není-li možné dosáhnout nápravy jinak. V souladu s tímto konceptem je účelné zabývat se nejen možnostmi tradičního postihu, často laickou veřejností vyžadovaného, ale soustředit se i na alternativní varianty, z dlouhodobějšího hlediska v mnoha případech efektivnější.

Je zároveň nutné posuzovat každého pachatele individuálně, pomocí metod individuální predikce (viz dále) určit, které z existujících opatření bude mít pro něj smysl a příznivý účinek do budoucna.

VI.1. Pojetí trestu

Trest je vyjádřením negativní společenské reakce na spáchání deliktu⁷⁴.

Chápání trestu a jeho účelu se vyvíjelo. Obecné koncepce se dají shrnout do tří variant:

1. Teorie absolutní, historicky nejstarší (přelom 18. a 19. století), chápe trest jako odplatu za kriminální čin, není mu přisuzován žádný jiný účel. Cílem je tedy odčinění zločinu, ne náprava pachatele. Jde o teorii striktně represivní.

⁷⁴ K pojmu a účelu trestu v českém právu srovnej Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné - I. Obecná část, Praha, Aspi Publishing, 2003, s.269an.

2. Teorie relativní chápe naopak trest jako prostředek k ochraně společnosti před dalším delikventním jednáním pachatele. Trest je tedy ukládán proto, aby nedocházelo k delikvenci v budoucnu. Relativní teorie tak formuluje i preventivní cíle trestání.

3. Teorie smíšené integrují do prvků represe prvky i prevence generální a speciální. Z této teorie vychází i úprava podle platného trestního práva v ČR. Účelem trestu uloženého v každém jednotlivém případě je jednak zabránit konkrétnímu pachateli v dalším kriminogenním chování a v ideálním případě ho napravit, a zároveň výchovně působit i na ostatní členy společnosti a celkově tak ochraňovat společnost před kriminalitou⁷⁵.

K dosažení účelu trestu je zapotřebí formulovat, jakou má trest plnit funkci. Koncepce funkcí trestu se také během doby vyvíjely.

1. Odplatná funkce trestu

je obsažena v absolutní teorii trestání, tj trest má být odplatou za delikt. Nicméně i dnes se uplatňují prvky této koncepce, zejména při aplikaci zásady nullum crimen, nulla poena sine lege, tedy například v požadavku přiměřenosti ukládaného trestu: trest musí odpovídat trestnému činu, není možné libovolné nakládání s pachatelem při stanovení druhu sankce⁷⁶.

2. Odstrašovací funkce trestu

Tato koncepce tvrdého trestu, spojeného s odejmutím veškerých výhod, má pomocí trestu pachatele a celou společnost odradit od trestné činnosti. Má dokázat, že kriminogenní činnost se nevyplácí. Tato snaha však vyvolává řadu pochybností. Především vnímání újmy je u každého individuální. Naznačené pojetí je také snadno zneužitelné, dochází-li k tzv. exemplárnímu potrestání. Vedlejším účinkem je efekt stigmatizace pachatele. Přílišný důraz je kladen na negativní generální prevenci, pozitivní generální prevence je zcela eliminována. Navíc empirické výzkumy potvrzují, že mnohem důležitější, než tvrdost trestu, je jeho neodvratnost.

⁷⁵ srovnej znění § 23 odst.1 TZ

⁷⁶ viz např. Všeobecná deklarace lidských práv, Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, Evropská úmluva o lidských právech, Listina základních práv a svobod.

3.Resocializační funkce trestu

Teorie, které kladou důraz na resocializační (nápravnou) funkci trestu, tvrdí, že pachatel nejedná v důsledku svého svobodného rozhodnutí či volby, ale že jeho kriminální jednání je způsobeno působením různých navzájem provázaných faktorů – biologických, psychologických a sociálních. Tato teorie si klade otázku, jaké konkrétní vlivy takto na pachatele v daném případě působí, a dále jak je možné je eliminovat. Cílem potrestání usiluje o to, aby bylo delikventovi poskytnuto patřičné odborné zacházení, například terapeutické programy, jejichž výsledkem bude rozpoznání konkrétních kriminogenních faktorů. Pak je možné tyto faktory odstranit a docílit tak nápravy pachatele. Konečným cílem je tedy resocializace pachatele.

4.Eliminační funkce trestu

spočívá ve vyloučení pachatele ze společnosti. Realizována je zejména trestem odňtí svobody, dočasným nebo trvalým. Negativem této koncepce jsou však vedlejší důsledky pobytu ve věznici (viz dále), které ztěžují pachatelovu resocializaci. Je proto nutné během výkonu trestu odňtí svobody aplikovat i ostatní přístupy, zejména akcentovat i resocializační funkci trestu.

5.Restituční funkce trestu – koncepce Restorative Justice

Tato koncepce trestání klade důraz na odstranění následků trestného činu, zejména na odškodnění oběti trestného činu a poškozeného. Delikt není jen abstraktním porušením společenských norem, ale konkrétní újmu způsobenou oběti či poškozenému. Tuto újmu je nutné chápat v nejširším smyslu slova, tj.jde o jakoukoli újmu, na zdraví či majetku, zásah do osobního života atd. Na odškodnění obětí a poškozených osob se má pachatel aktivně podílet.

Zmíněné přístupy k funkci trestu se navzájem prolínají.

Ukládání trestů a zacházení s pachatelem během výkonu trestu má velký význam pro jeho další osud, tj.jde o rozhodující fázi, po jejímž absolvování se buď pachatel začlení zpět mezi nedelikventní populaci, nebo bude dál směřovat ke kriminogennímu jednání.

Jak je patrné ze statistických údajů, nejobvyklejším druhem trestu obecně je stále trest odnětí svobody⁷⁷, viz.příloha č.10.

Bohužel však ve velké části případů, dojde-li k výkonu trestu odnětí svobody, nastane po propuštění z výkonu trestu druhá uvedená varianta životní cesty, pachatel tedy recidivuje. Velké množství empirických studií a pozorování zabývajících se tímto fenoménem dokazuje, že pobyt ve věznicích má na pachatele prokazatelně negativní vlivy. Těchto negativ je celá řada, patří mezi ně například škodlivost kumulace osob s poruchovým chováním, dochází k jejich vzájemnému ovlivňování. Pachatel, resp.prvopachatel, se tak může snadno začlenit do delikventní subkultury, adaptovat se na život v ní. Prostředí věznic také pachateli neposkytuje mnoho pozitivních podnětů, které by ho eventuelně mohly vést ke změně chování. Delikvent se navíc ocítá v izolaci od okolního prostředí, zanikají tedy i jeho pozitivní sociální vazby, které je po propuštění velmi obtížné znova obnovit. Pachatel je navíc pobytom ve věznici stigmatizován, i po propuštění z výkonu trestu je společností vnímán jako kriminálník, navíc i sebe sama začne pachatel vnímat negativně. Celkově nemožnost navázat na život před odsouzením pak vede k efektu opačnému, než je proklamovaná resocializace.

Vyvstává tak otázka, zda je vůbec možné pomocí tradičního systému trestů na jedince resocializačně působit.

Příloha č.10 na následující straně:

tabulka: Sankční politika uplatňovaná trestními soudy v ČR v letech 1995-2003

převzato z: Kuchta, J.,Válková, H. a kol.:Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005,
s.55

⁷⁷ V České republice je podle § 27 platného TZ možné uložit následující druhy trestů: odnětí svobody, obecně prospěšné práce, ztráta čestných titulů a vyznamenání, ztráta vojenské hodnosti, zákaz činnosti, propadnutí majetku, peněžitý trest, propadnutí věci, vyhoštění, zákaz pobytu. Pachateli lze uložit i ochranné opatření podle § 71 TZ, kterým je u dospělých pachatelů ochranné léčení nebo zabrání věci. Specifikem ochanných opatření je, že je lze uložit i osobě, která z hlediska trestního práva není trestně odpovědná pro nepříčetnost či nedostatek věku. Odchylná je problematika trestní mladistvých, kde v souladu s § 3 odst.2 ZSM opatření trestní nastupují až poté, kdy není vhodné uložit opatření výchovné či ochranné . Podrobně k druhům trestů v ČR viz Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.:Trestní právo hmotné - I.Obecná část, Praha, Aspi Publishing, 2003, s.278an.

Příloha 10

Sankční politika uplatňovaná trestními soudy v ČR v letech 1995–2003 celkem

ČASOVÉ OBDOBÍ	2000		2001		2002		2003	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
DRUH SANKCE								
Odsouzeno celkem	63 211	100	60 182	100	65 099	100	66 131	100
z toho žen	6 961	11	6 792	11,3	7 812	12	8 100	12,2
Sankce uložené jako hlavní*	61 861		58 853		63 475		64 320	
Upuštěno od potrestání (§ 24 TrZ)	539	0,9	550	1	589	0,9	536	0,8
Upuštěno od potrestání s dohledem	92	0,1	118	0,2	131	0,2	111	0,2
Upuštěno od potrestání a ulož. ochr. léčení	77	0,1	77	0,1	66	0,1	71	0,1
Upuštěno od potrestání a ulož. ochr. vých.	13	0,02	10	0,02	2	0,003	7	0,01
Peněžitý trest uložený samostatně	3 571	5,8	3 324	5,6	3 500	5,5	2 941	4,6
Obecné prospěšné práce	7 086	11,5	8 838	15	13 424	21,1	13 592	21,1
Podmíněné odsouzení	34 864	56,4	31 891	54,2	33 435	52,7	33 891	52,7
Podmíněné odsouzení s dohledem	753	1,2	926	1,6	1 505	2,4	1 785	2,8
Jiný trest** uložený samostatně	752	1,2	586	1	1 165	1,8	1 589	2,5
Nepodmíněný trest (celkem)	14 114	22,8	12 533	21,3	9 658	15,2	9 797	15,2
Délka:								
o 1 rok	9 365	66,4	8 407	67,1	5 826	60,3	5 925	60,5
nad 1 rok do 5 let	4 129	29,3	3 563	28,4	3 291	34,1	3 298	33,7
nad 5 roků do 15 let	603	4,3	547	5,4	535	5,5	551	5,6
nad 15 roků do 25 let	15	0,1	15	0,1	2	0,02	22	0,2
Trest odnětí svobody na doživotí	2	0,0	1		4	0,04	1	0,01

* Sankci se rozumí trest, upuštění od potrestání i ochranné opatření uložené odsouzenému jako hlavní sákkce

** Jiný trest zahrnuje trest zákazu činnosti, propadenutí věci, zákaz pobytu, vyhoštění a propadenutí majetku

(Pramen: Statistické údaje Ministerstva spravedlnosti ČR, Praha 1995–2003

Zpracovaly: doc. JUDr. Helena Válková, CSc., JUDr. Jana Hulmáková, katedra trestního práva FPF ZČU v Plzni)

VI.2. Alternativní tresty:

Řešení nabízí výrazná změna zacházení s pachatelem, kterou nabízí tzv.alternativní tresty. Pojem alternativních trestů není jednoznačně definován, lze ho chápat ve více významech.

1. Alternativní tresty v užším smyslu

V užším smyslu většinou pojem alternativních trestů zahrnuje taková represivní opatření, která nejsou vůbec spojena s odnětím osobní svobody.

Alternativou k trestu odnětí svobody můžou být například majetkové sankce jako peněžitý trest či propadnutí majetku, dále výchovná opatření, či probační dohled. Důvodem pro uložení takového trestu je eliminace zmíněných negativ pobytu ve věznících na pachatele.

Nejčastější variantou k trestu odnětí svobody je trest obecně prospěšných prací, v anglické kriminologické terminologii community service, tj. „služba pro obec“. Pachatel má v době svého volna za úkol odpracovat určitý počet hodin pro nevýdělečné veřejně prospěšné účely.

Uložení alternativního trestu neznamená, že pachatelova svoboda nebude vůbec omezena, pachatel například musí podávat denní hlášení, případně se musí zdržet pobytu v určité lokalitě (trest vyhoštění či zákazu pobytu), nebo se zdržet určité činnosti (trest zákazu činnosti). Ekonomické sankce lze také považovat za určité omezení svobody, pachatel například musí pravidelně odvádět denní pokuty.

2. Koncepce alternativního trestání v širším smyslu

V širším smyslu se do alternativních trestů počítá nejen další varianta k trestu odnětí svobody, ale i opatření, která modifikují způsob výkonu trestu odnětí svobody. Dále sem patří i alternativy k trestnímu procesu, tedy jednak procesní odklony, a také řešení věci mimo systém trestní justice.

Opatřením modifikujícím způsob výkonu trestu odnětí svobody je například holandská koncepce tzv.částečné detence, kdy je pachatel uvězněn vždy jen na část dne. Dalším příkladem je německý model víkendového či

volnočasového vězení, ukládaného mladistvým pachatelům, kdy je odnětí svobody realizováno jen ve volném čase pachatele⁷⁸.

Alternativou k vlastnímu trestnímu procesu jsou taková opatření, která umožňují vyřízení věci neformálně, mimosoudně, tj.zejména tzv.procesní odklony. Lze sem zahrnout jednak podmíněné upuštění od trestního stíhání, resp.podmíněné zastavení trestního stíhání, nebo konečné zastavení trestního stíhání spojené většinou s mimosoudním vyrovnaním, tedy s kompenzací vůči poškozenému či oběti. Dalším typem alternativy ke klasickému procesu je projednání věci před mimosoudním orgánem, například pomocí mediátora, kdy je na trestný čin pohlíženo ne jako na abstraktní porušení norem, ale spíše jako na konflikt mezi pachatelem a obětí. Prvotním cílem mediace je tedy urovnání tohoto konfliktu a odškodnění oběti.

Zahrnout se sem dají v ČR i opatření výchovná a ochranná podle ZSM, například účast na probačním programu či ochranné léčení⁷⁹.

Významným pozitivem alternativ ke klasickému trestnímu procesu je odstranění labeling efektu.

3. Účel a efekt alternativních trestů

Alternativní tresty se obecně zaměřují především na resocializační a restituční funkci trestání. Nesnaží se „jen“ potrestat pachatele, ale snaží se ho pozitivně vést k dalšímu nedelikventnímu chování v budoucnu. K tomuto účelu nejlépe slouží tzv.tresty vykonávané ve společenství⁸⁰, to znamená, že pachatel není izolován v umělé delikventní subkultuře, ale vykonává trest na svobodě, pod dohledem odborných orgánů. Delikvent se má účastnit odborných programů, například léčebných, terapeutických (distančních nebo ambulantních), či kurzů zaměřených na dodržování dopravních předpisů, případně konat obecně prospěšné práce. Dále má být pachatel konfrontován s obětí a nahradit jí škodu.

⁷⁸ srovnej znění § 16 německého zákona o soudnictví nad mládeží, Jugendgerichtsgesetz

⁷⁹ K druhům výchovných opatření v ČR viz § 15 ZSM, k druhům ochranných opatření v ČR viz § 21 ZSM

⁸⁰ Kuchta, J., Válková, H. a kol.:Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005, s.216

K realizaci zmíněných programů je samozřejmě nutné vytvořit odpovídající infrastrukturu, včetně příslušně vzdělaného personálu⁸¹. Pokud má být skutečně docíleno opětovného zařazení pachatele do společnosti, je zapotřebí vybudovat patřičné sociálněprávní zázemí. Navíc už na počátku projednávání deliktu by se státní orgány měly seznámit rodinnou a sociální anamnézou stíhaného, čímž bude snadnější zvolit efektivní postih v každém individuálním případě.

K fungování systému alternativních trestů je také nutné zvýšit informovanost veřejnosti, která často považuje za jediný akceptovatelný a účinný trest tradiční nepodmíněné odňtí svobody.

Je zapotřebí zdůraznit, že koncepce alternativního trestání, a celkově snahy o resocializaci pachatele, mají smysl pouze u pachatelů méně závažné trestné činnosti, například u mladistvých delikventů zahrnovaných do tzv.adolescence limited skupiny (viz výše). Nelze ji tedy zejména aplikovat na pachatele, kteří se dopouštějí nejzávažnější násilné kriminality.

VI.3. Individuální predikce pachatelova chování

Právě k rozhodnutí, jaký trest či jaké jiné opatření je vhodné pachateli uložit, zda má smysl aplikovat alternativní trest či nikoli atd., slouží metody tzv.individuální predikce. Jde o kvalifikovaný odhad pachatelova chování v budoucnu, především posouzení pravděpodobnosti, zda se v budoucnu bude nadále dopouštět trestních činů⁸². Rozlišují se tři základní metody individuální predikce – metoda statistická, klinická a intuitivní.

Metoda statistická pracuje s vyhodnocováním poznatků o kriminogenních faktorech působících na pachatele v konkrétním případě, jde tedy o vyhodnocování ex post. Z těchto zjištění lze vyhotovit tzv.predikční tabulky, takto postupovali ve svých výzkumech např.manželé Glueckovi (viz výše). Klinická metoda individuální predikce se zaměřuje především na individuální zkoumání osobnosti pachatele.Tato metoda se v praxi nejčastěji využívá

⁸¹ V ČR plní roli sociálněprávní podpory především probační úředníci. Podle zákona o probační a mediační službě, zákona č. 257/2000 Sb., zejména vykonávají dohled nad pachatelem trestního činu během jeho účasti na zmíněných odborných programech, sledují jeho chování a poskytují mu individuální pomoc.

⁸² Novotný, O., Zapletal, J. a kol.:Kriminologie, Praha, ASPI Publishing, 2004, s. 133 an.

v trestním procesu, kdy má přizvaný znalec vyhodnotit duševní stav pachatele. Tento odhad pak slouží k posouzení, jaký trest či jaké jiné opatření je vhodné konkrétnímu pachateli uložit.

Metodou intuitivní se rozumí určitý individuální odhad delikventního jednání konkrétní stíhané osoby do budoucna, který je pak využitelný při stanovení druhu trestu, výměry trestu a dalšího zacházení s pachatelem. Přestože tato metoda není založena na statistických podkladech a nepůsobí při ní psychiatričtí odborníci, je v ČR v praxi využívána nejčastěji, vychází zejména z profesních zkušeností pracovníků trestní justice.

V ČR se problematikou možnosti individuální predikce pachatelova chování podrobně zabýval tým expertů z různých oborů pod vedením M. Veverky.

Výsledkem jejich projektu byl tzv. Modrý test⁸³, tj. v podstatě kriminologický dotazník, jehož cílem je zjištění kriminogenních faktorů respondentů. Test se zejména zaměřuje na otázky sociálního zázemí, prostředí, rodinných vztahů, ale odráží i možnou tendenci k duševní poruše. Otázky jsou koncipovány tak, aby respondent neviděl jejich eventuální souvislost s delikventními dispozicemi, tím je zaručena relativně vysoká spolehlivost výsledků.

Individuální predikce pachatelova chování do budoucna je nezbytnou podmínkou každého rozhodování o uložení trestu či jiného opatření, tento požadavek je v ČR vyjádřen v § 31 TZ, kdy má při stanovení druhu trestu a jeho výměry obligatorně soud přihlédnout i k možnosti nápravy pachatele.

⁸³ Veverka, M.: Modrý test – nástroj kriminologické prognózy, in: Sociologický časopis č. 1/1971, s. 76 an.

VII.ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY

Z poznatků nastíněných v této práci vyplývá, že nelze konstruovat imaginární osobnost delikventa, nelze předpokládat, že pachatel bude mít určité vlastnosti typické "pro pachatele". Teprve na základně empirických výzkumů je možné postihnout co nejvíce vlivů, které pachatele vedly ke spáchání deliktu.

Je tedy možné shrnout, že většina pachatelů se neodlišuje od „normální“ (ve smyslu nedelikventní) populace. Delikventní jednání je u nich způsobeno mnoha různorodými faktory, z nichž velký význam mají sociální podmínky a konkrétní situace, ve které se pachatel nachází. Může jít o nepříznivou situaci spočívající v tísňivých majetkových poměrech, nebo obecně ve společenské bariéře a izolaci. Kriminogenní situace však rozhodně nemusí být automaticky *nepříznivá* situace, pachatel může jednat „jen“ proto, že se mu naskytá vhodná příležitost. Z tohoto hlediska je nutné brát v potaz i výsledky kriminálně geografických studií.

Delikventní jednání pachatele může být v dané situaci umocněno určitou poruchou osobnosti, například psychopatickými rysy, nicméně v žádném případě nelze poruchu osobnosti klasifikovat jako výlučný kriminogenní faktor, i u řady nedelikventních osob je možné diagnostikovat nějakou formu psychopatie.

Dále ze shora nastíněné teorie životní cesty pachatele vyplývá, že tendence k delikventnímu jednání se mění v závislosti na věku, kdy nejvyšší zatížení je vykazováno u mládeže.

Do koncepce „normálního“ delikventa však nelze zahrnout takové jedince, kteří trpí výrazně patickými rysy, vedoucími k jisté imunitě vůči trestání a tím i k recidivě. Stejně tak je nutné od většiny delikventů odlišit skupinu pachatelů, kterou tvoří jedinci trpící duševní chorobou, tedy psychózou, pro kterou jsou při splnění trestněprávních podmínek exkulpováni, těmto pachatelům tak nejsou ukládána trestní opatření, ale opatření léčebná.

Přijímaná preventivní opatření by se měla odvíjet od všech těchto zjištění. Stejně tak by se o tyto poznatky měly opírat i koncepce zacházení s pachateli. Neodlišuje-li se pachatel od nedelikventních obyvatel, jedná- li tedy mimo jiné v důsledku určité situace, je možné jeho jednání usměrnit, resocializovat ho,

a z téhož důvodu by naopak pachatel neměl být stigmatizován a izolován od ostatní společnosti. Větší důraz by se proto měl klást na resocializační funkci trestu, na častější využívání alternativních trestů, včetně tzv. odklonů od klasického trestního procesu například formou mediace. A naopak patří-li pachatel do skupiny recidivistů, nebo naznačuje-li individuální predikce jeho budoucího chování, že k recidivě bude mít tendenci, je nutné při zacházení s ním volit tomu odpovídající odlišné strategie.

Při studiu problematiky osobnosti pachatele se v každé dílčí pasáži objevuje mnoho dalších zajímavých otázek, rozsah této práce mi bohužel nedovoluje zabývat se všemi do patřičných detailů. Podrobná všeobsahující analýza osobnosti pachatele nebyla ostatně ani mým cílem. Snažila jsem se spíše o nalezení podstatných témat týkajících se všech složek pachatelovy osobnosti. Tedy o náhled jak na osobnostní složky dané biologickými a psychickými charakteristikami jedince, tj. na pachatelovy vrozené vlastnosti a dispozice, tak na dimenzi sociální, tedy na vliv pachatelova okolí, rodinného zázemí, vrstevníků, ale i životního prostředí a celkově jeho životních podmínek, včetně podtržení role konkrétní situace. Tyto faktory jsem se pokusila hodnotit jak z pohledu historického, tak z hlediska současných moderních kriminologických přístupů a na podkladě aktuálních empirických výzkumů.

A především jsem se snažila zdůraznit, že veškeré faktory, které formují a ovlivňují pachatele, je nutné vnímat v jejich vzájemné souvislosti. Osobnost je jednotný celek, ze kterého nelze uměle separovat jen vybrané faktory. Jen komplexním pohledem na osobnost je možné lépe pochopit pachatelovo jednání, a tak v důsledku získat podklad pro přijímání efektivních preventivních opatření.

Seznam použité literatury:

- Bock, M.: Kriminologie , 2.vydání, München, Verlag Franz Vahlen GmbH, 2000
- Čírtková, L.: Kriminální psychologie, Praha, Eurounion, 1998
- Jelínek, J., a kol.: Trestní zákon a trestní řád s poznámkami a judikaturou, 22.vydání, Praha, Linde Praha, a.s., 2005
- Kaiser, G.: Kriminologie, Praha, C.H.Beck, 1994
- Kuchta, J. a kol.: Kriminologie, I.část, Brno, Masarykova univerzita, 1999
- Kuchta, J., Válková, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha, C.H.Beck, 2005
- Marešová, A.: K problematice klasifikace pachatelů trestních činů, in: Kriminalistika č.1/1995, s.30 an.
- Marešová, A.: Pachatelé trestních činů, K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií, Praha,IKSP, 1994
- Neubacher, F., Walter, M.: Socialpsychologische Experimente in der Kriminologie, Münster, Lit Verlag, 2002
- Novotný, O., Dolenský, A., Jelínek, J., Vanduchová, M.: Trestní právo hmotné - I.Obecná část, 4.vydání, Praha, Aspi Publishing, 2003
- Novotný,O.,Zapletal, J. a kol.: Kriminologie, 2.vydání, Praha, ASPI Publishing, 2004
- Pavlovský, P. a kol. : Soudní psychiatrie a psychologie, Praha, Grada Publishing, 2001
- Reid,S.T.: Crime and Criminology, 8.vydání, Boston, McGraw-Hill, 1997
- Schwind, H.D.: Kriminologie - Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen, 14.vydání, Heidelberg, Kriminalistik Verlag Heidelberg, 2004
- Urbanová, M., Večeřa, M. a kol.: Ženská delikvence – teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen, Brno, Masarykova univerzita, 2004
- Válková, J.: Kriminalita žen, Praha, IKSP, 1993
- Veverka, M.: Modrý test – nástroj kriminologické prognózy, in: Sociologický časopis č.1/1971, s.76 an.
- Walter, M.: Jugendkriminalität:eine systematische Darstellung, 2.vydání, Stuttgart, Boorberg, 2001
- Wessels, J., Beulke, W.: Strafrecht Allgemeiner Teil, 32.vydání, Heidelberg, C.F.Müller Verlag, 2002
- Zapletal, J. a kol: Kriminologie, Díl 1. obecná část, 3.vydání, Praha, Policejní akademie ČR, 2000

Seznam použitých právních předpisů:

Evropská úmluva o lidských právech

Listina základních práv a svobod

Německý trestní zákoník - Strafgesetzbuch, BGBl. I S. 3322

Německý zákon o soudnictví nad mládeží - Jugendgerichtsgesetz, BGBl. I S. 3427

Trestní zákon, zákon č. 140/1961 Sb.

Trestní řád, zákon č. 141/1961 Sb.

Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání

Vládní návrh zákona Trestní zákoník - EU, Poslanecká sněmovna 2004, IV. období, sněmovní tisk 744/0 a Důvodová zpráva k návrhu trestního zákoníku, zdroj: www.psp.cz

Všeobecná deklarace lidských práv

Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), zákon č. 218/2003 Sb.

Zákon o probační a mediační službě, zákon č. 257/2000 Sb.

Seznam internetových zdrojů:

www.critcrim.org

www.psp.cz

www.violencecenter.com

web.mvcr.cz - Zpráva o situaci v oblasti veřejného pořádku a vnitřní bezpečnosti na území České republiky v roce 2004

Seznam příloh:

Příloha 1 :	Schéma mozkových center, F.J.Gall.....	10
Příloha 2 - graf:	Kriminogenní zatížení v závislosti na výšce budovy a sociální struktuře obyvatel.....	21
Příloha 3.A - graf:	Dynamika kriminality v ČR	25
Příloha 3.B :	A. Graf: Struktura kriminality žen v ČR v letech 1990-2002 B. Tabulka: Četnost trestných činů odsouzených žen ve výkonu trestu odňtí svobody v letech 1996-2003.....	27
Příloha 4 - graf:	A. Kriminogenní zatížení rozdílných věkových skupin mužů (bez deliktů v dopravě) v BRD v r.1998 B. Kriminogenní zatížení rozdílných věkových skupin žen (bez deliktů v dopravě) v BRD v r.1998 C. Kriminogenní zatížení rozdílných věkových skupin mužů u trestného činu loupeže a ublížení na zdraví v BRD v r.1998	29
Příloha 5 - graf:	Struktura objasněných činů jinak trestních spáchaných dětmi mladšími 15 let v ČR v roce 2003.....	31
Příloha 6 - graf:	Struktura objasněných činů jinak trestních spáchaných mladistvými v ČR v roce 2003.....	31
Příloha 7 - graf:	Vývoj počtu stíhaných cizinců na území ČR v letech 1988-2003	34
Příloha 8 - graf:	Trendy podílu recidivy na celkové kriminalitě v ČR 1994-2006	36
Příloha 9 :	Kriminogram.....	37
Příloha 10 - tabulka:	Sankční politika uplatňovaná trestními soudy v ČR v letech 1995-2003.....	45